

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

УДК: 37.017:17-057.87

ПОГОДЖЕНО
Декан гуманітарно-педагогічного
факультету
_____ Інна САВИЦЬКА
«__» _____ 2024 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри педагогіки
_____ Руслан СОПІВНИК
«__» _____ 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:
**ФОРМУВАННЯ СУВЕРЕННИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ
ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ**

Спеціальність: 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма: «Педагогіка вищої школи»
Орієнтація освітньої програми: «Освітньо-професійна»

Гарант освітньої програми _____ к.п.н. **Лідія ЧЕРЕДНИК**
Керівник магістерської роботи _____ к.п.н. **Лідія ЧЕРЕДНИК**
Виконав: _____ здобувач освіти **Андрій ПОМИНЧУК**

КИЇВ-2024

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Гуманітарно-педагогічний факультет

Кафедра педагогіки

Освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр

Спеціальність: 011 «Освітні, педагогічні науки»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри педагогіки

д.п.н., професор _____ Р.В. Сопівник

«__» _____ 2023 року

ЗАВДАННЯ

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

студенту **Андрію Поминчуку**

1. Тема магістерської роботи: «Формування суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти». Затверджена наказом ректора НУБіП України від 12.12.2023 р за №2253 С.

2. Термін подання завершеної роботи на кафедру: 01.11.2024 р.

3. Вихідні дані до магістерської роботи: Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Положення про підготовку і захист магістерської роботи у Національному університеті біоресурсів і природокористування України; посібники, словники, довідники, методична, наукова література відповідно до теми дослідження.

4. Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. З'ясувати місце та актуальність проблеми формування суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти у сучасних наукових дослідженнях.
2. У рамках термінологічного поля дослідження визначити зміст ключових понять дослідження.
3. Визначити компонентну структуру досліджуваного поняття, показники вияву та рівні сформованості суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти.
4. Провести діагностичне обстеження здобувачів освіти на предмет вияву рівня сформованості суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти (констатувальний етап експерименту).
5. Визначити педагогічні умови формування суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти, їх зміст, форми та методи реалізації.
6. Провести порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольних етапів експерименту на предмет виявлення ефективності визначених педагогічних умов формування суверенних моральних цінностей.

Дата видачі завдання: 20.10.2023 р.

Керівник магістерської роботи _____ Л. Чередник

Завдання прийняв до виконання _____ А. Поминчук

РЕФЕРАТ

Магістерська робота на тему: «ФОРМУВАННЯ СУВЕРЕННИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ».

Обсяг і структура магістерської роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, переліку джерел інформації (74 одиниці, у тому числі іноземною мовою) та додатків (4). Загальний обсяг дорівнює 87 сторінок, містить 7 таблиць, 16 рисунків, у тому числі діаграм.

Ключові слова: *цінності, моральні цінності, суверенні моральні цінності, здобувачі освіти, освітнє середовище закладу фахової передвищої освіти.*

У першому розділі визначено, що формування суверенних моральних цінностей особистості у сучасних умовах набуває особливої актуальності. Окреслений процес насамперед відбувається в освітньому середовищі, адже отримання освіти стає однією з основних цінностей сучасного суспільного розвитку.

Актуальність проблеми формування системи суверенних моральних цінностей особистості є незаперечною, оскільки визначає рівень розвитку особистості і суспільства в цілому.

З'ясовано зміст ключових понять дослідження: цінності, моральні цінності, суверенні моральні цінності.

У другому розділі визначено компоненти суверенних моральних цінностей здобувачів освіти (знаннєвий, емоційно-ціннісний і поведінковий) та рівні їх сформованості у здобувачів освіти (низький, середній, високий), а також проведено констатувальний етап експерименту. Діагностичними методиками, спрямованими на виявлення рівня сформованості суверенних моральних цінностей за визначеними компонентами, ми обрали наступні: Авторська анкета «Знання про суверенні моральні цінності» (на виявлення рівня сформованості знаннєвого компонента суверенних моральних

цінностей); Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича (на виявлення емоційно-ціннісного компонента суверенних моральних цінностей); Адаптована експрес-діагностика поведінкового стилю у конфліктній ситуації (автори М. Фетискін, В. Козлов, Г. Мануйлов) – на виявлення поведінкового компонента суверенних моральних цінностей.

У третьому розділі визначено педагогічні умови формування суверенних моральних цінностей здобувачів закладів фахової передвищої освіти, а також зміст, форми і методи їх реалізації (формувальний етап експерименту).

Також проведено контрольний етап експерименту та порівняльного аналізу результатів констатувального та контрольного етапів, що засвідчило ефективність визначених педагогічних умов формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти.

Список публікацій з основними результатами дослідження:

1. Чередник Л., Поминчук А. Зміст поняття «суверенні моральні цінності». Збірник доповідей учасників *Всеукраїнської студентсько-учнівської науково-практичної онлайн конференції «Сучасна гуманітарна наука в інтерпретації молодих дослідників в умовах викликів воєнного стану»*. 28.03.2024 р. Київ: НУБІП України, 2024. С. 214-217.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУВЕРЕННИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ	
1.1. Проблема формування суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти у сучасних наукових дослідженнях.....	10
1.2. Термінологічне поле дослідження.....	15
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ II. СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУВЕРЕННИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ	
2.1. Компонентна структура досліджуваного поняття, показники вияву та рівні сформованості суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти...25	25
2.2. Діагностування рівня сформованості суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти (констатувальний етап експерименту).....	32
Висновки до розділу 2.....	48
РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУВЕРЕННИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ	
3.1. Педагогічні умови формування суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти.....	49
3.2. Аналіз результатів експерименту.....	61
Висновки до розділу 3.....	68
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Актуальність порушеної проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується кризовий етап соціальної напруженості та невизначеності перспектив розвитку, переоцінки цінностей.

Соціальна нестабільність у країні підкреслює важливість завдань, які стоять перед усіма соціальними інститутами, особливо перед сучасною педагогічною наукою. Сьогоднішній індивід має значну свободу у виборі джерел інформації, кількість яких постійно зростає, а також у виборі механізмів соціалізації через ускладнення та різноманітність соціальних відносин.

Формування моральних цінностей молоді тісно пов'язане із цілеспрямованістю процесу соціалізації сучасного покоління учнів. Саме тому цей аспект набуває особливої актуальності, залишаючись одним із пріоритетних напрямків науково-педагогічних досліджень.

Студентство є прогресивною частиною суспільства, яка активно формує власну систему цінностей, значною мірою залежну від навколишнього середовища. Життєві цінності сучасної молоді визначають майбутній розвиток світу та окремих країн. Як правило, до 18-20 років особистість уже має сформовану систему базових цінностей, що впливає на її вибір і поведінку. У подальшому ці цінності залишаються досить стабільними, а суттєві зміни можливості відсутні внаслідок серйозних трансформацій і суспільних впливів, як то відбувається сьогодні в Україні. Адже повномасштабне вторгнення є впливовим фактором, що диктує переоцінку цінностей.

Проблема формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти знайшла своє відображення у нормативно-правових документах та законодавчій базі у сфері освіти: Закон України «Про освіту» (1998), Закон «Про вищу освіту», Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), «Концепція гуманітаризації загальної середньої освіти», «Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти», «Концепція громадянської освіти та виховання в Україні».

Досліджувана нами проблема формування суверенних моральних цінностей є актуальною також у світлі перспектив глобалізації та євроінтеграції України і знаходиться у полі зору багатьох науковців: засади філософського вчення про цінності відображені у напрацюваннях В. Волкової, О. Дробницького, А. Здравомислова, М. Каган, П. Матвєєвої; психологічні основи формування різного роду цінностей студентства розкриваються у працях Г. Балла, І. Беха, М. Боришевського, С. Бубнова, І. Булах, О. Вишневського, О.Власенко, К. Журби, П. Ігнатенко, Л. Кольберга, С. Максименка, В. Москальця, К. Роджерса, С. Рубінштейна, Р. Сойчук, Н. Скрипник, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Чорної, Ш. Шварца, В. Ядова та ін. Педагогічні основи виховання національних цінностей українського народу висвітлено в працях О. Вишневського, В. Оржеховської, Л. Повалій, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Чорної, П. Щербаня, М. Яницького; питання виховання формування суверенних цінностей порушено у дисертаційному дослідженні В. Педоренко.

Наукова зацікавленість проблемою формування суверенних моральних цінностей є зрозумілою та цілком обґрунтованою: без сформованих моральних устоїв, ціннісних установок, моральних суверенних цінностей людське суспільство існувати не може. Більше того, вважаємо, що саме моральне зубожіння, зниження стійкості та усвідомленості моральних переконань приводить до агресії, у тому числі збройної, приклад жахливості якої ми маємо сьогодні.

Мета нашого дослідження: з'ясувати теоретичні засади проблеми формування суверенних моральних цінностей та провести експериментальне її дослідження в умовах реального закладу освіти.

Для реалізації поставленої мети ми поставили ряд **завдань**:

7. З'ясувати місце та актуальність проблеми формування суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти у сучасних наукових дослідженнях.

8. У рамках термінологічного поля дослідження визначити зміст ключових понять дослідження.
9. Визначити компонентну структуру досліджуваного поняття, показники вияву та рівні сформованості суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти.
10. Провести діагностичне обстеження здобувачів освіти на предмет вияву рівня сформованості суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти (констатувальний етап експерименту).
11. Визначити педагогічні умови формування суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти, їх зміст, форми та методи реалізації.
12. Провести порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів експерименту на предмет виявлення ефективності визначених педагогічних умов формування суверенних моральних цінностей.

Об'єкт дослідження: формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти в умовах закладу фахової передвищої освіти.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти в умовах закладу фахової передвищої освіти.

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації окреслених вище завдань нашого дослідження було використано такі методи: теоретичні – порівняльний аналіз дисертаційних досліджень, психолого-педагогічної, методичної літератури, Інтернет-ресурсів, досвіду роботи закладів освіти для визначення стану дослідженості проблеми; системно-аналітичний – для узагальнення наукових підходів щодо визначення сутності ключових понять дослідження; порівняльно-змістовий, що дав змогу здійснити порівняльний аналіз, систематизувати й узагальнити перспективний педагогічний досвід для проведення діагностики рівня сформованості суверенних моральних цінностей у студентів; аналізу та синтезу – для з'ясування співвідношення категорій «цінності», «моральні цінності», «суверенні моральні цінності»;

логічний – з метою визначення структури досліджуваного явища, виявлення взаємозв'язків між його компонентами; емпіричні – педагогічне спостереження, опитування (анкетування, бесіди), тестування – для з'ясування рівня їх сформованості суверенних моральних цінностей у студентів; констатувальний і формувальний педагогічні експерименти, які дали змогу перевірити ефективність педагогічних умов формування досліджуваної якості; статистичні – методи обробки отриманих експериментальних даних; порівняльний аналіз результатів експерименту; графічні методи були використані для візуалізації отриманих даних і відтворення їх у графічному вигляді та таблицях.

Новизна отриманих результатів дослідження полягає у наступному:

1. Визначено педагогічні умови формування суверенних моральних цінностей у студентської молоді в умовах закладу фахової передвищої освіти.

2. Визначено структурні компоненти досліджуваної якості та їх відповідні показники та рівні сформованості (низький, середній, високий) суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти.

3. Уточнено зміст ключових понять дослідження *«цінності»*, *«моральні цінності»*, *«суверенні моральні цінності»*.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що: апробовано та експериментально перевірено ефективність впровадження педагогічних умов (змісту, форм та методів) з формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти в умовах закладу фахової передвищої освіти.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (74 найменування, у тому числі іноземними мовами), 4 додатки. Робота містить таблиці (7) та 16 рисунків. Загальний обсяг магістерської роботи становить 86 сторінок.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУВЕРЕННИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

1.1. Проблема формування суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти у сучасних наукових дослідженнях

Поняття «мораль» походить від латинських слів «mos», «mores», що означає «спокій», «мода», «звичай», «вдача». Давньоримський оратор і філософ Ціцерон, спираючись і прямо посилаючись на досвід Аристотеля, утворив прикметник «moralis» («моральний»), тобто той, що відноситься до вдачі, характеру, співвідноситься з моральним, тобто правильним. Значно пізніше утворилося слово «moralitas» («мораль») [35].

Якщо розглядати мораль з точки зору регулятива людської поведінки і суспільної свідомості, то у філософії існує декілька точок зору: 1) мораль – божий дар і дається людині від народження; 2) мораль є утворенням похідним, її виникнення продиктовано альтруїстичними почуттями, моральним інстинктом, що властивий людині; 3) мораль є результатом історичного розвитку людських відносин, свідомості і самосвідомості людей.

Можемо узагальнити, що становлення моралі як форми суспільної свідомості відбувалось поступово, із розвитком «продуктивних сил і виробничих відносин, системою соціальних цінностей, особливостями соціальної структури суспільства, умов соціального спілкування, засобів комунікації, стану соціальної психології, особливостей ідеології того або іншого суспільства. Вимоги моралі виникають поступово, виділяючись з більш ранніх способів регуляції: звичаїв, ритуалів, табу» [68].

Різні точки зору мислителів давнини на мораль як форму суспільної свідомості подано у табл.1.

Таблиця 1

Точки зору мислителів та філософів на поняття «мораль»

Мислитель, філософ	Точка зору на поняття «мораль»
Сократ (прибл.470–399 до н. е.)	Мораль є знанням про поведінку людей, гарантією добродіяння особистості. Вищою моральною цінністю є справедливість. Мораль – продукт роздумів. Тобто мислитель пов’язував мораль з розумом і вважав її критерієм моралі.
Платон (427 до н. е.- 347 або 348 до н. е.) [68]	«наголошував на позаземному характері релігійних і моральних цінностей. Добродієність приводить людину до бога, а споглядання розумної краси ідеального світу гарантує істинність добродієності і чистоту моральних ідеалів». Мета морального вдосконалення для людини полягає у наслідуванні бога. З усіх чеснот Платон особливо виділяє справедливість, яка уподібнює нас до бога.
Арістотель (384 р.до н.е.)	Сповідує мораль, що переважає релігію. Для нього простір моралі – це сфера суспільної практики. У своїх працях підкреслює верховенство розуму у моральному (за правилами) житті.
І.Кант (1724-1804) [68]	Вважав, що сутність моралі виражається у вимогах, що забезпечують слідкування незаперечному боргові
М.Монтень(1533-1592) [68]	«наше сприйняття блага і зла значною мірою залежить від думки, що ми маємо про них»
Р.Декарт (1596-1650)	Вважає совість, каяття, любов і повага, сором і гордість, мужність і боягузтво властивостями і проявом загальної психічної конституції людини, вираженням її споконвічних щиросердечних імпульсів
А.Шопенгауер (1788-1860)	«відсутність всякої егоїстичної мотивації є критерій (мірило) вчинку моральної цінності»
Г.Сковорода (1722-1794)	Прихильник «філософії серця». Вважав, що шлях до щастя, на думку філософа, лежить через моральне самовдосконалення людини
П.Юркевич (1826-1874)	Відстоює ідею співвідношення розуму і серцевої любові в моральності людини і підкреслює значення практичного здійснення добра як акту щедрої душі і відкритого серця

В.Зеньковський (1881-1962)	Вважає, що в основі людської особистості повинна лежати моральність, що досягається працею душі. У вихованні особистості потрібно орієнтувати її на любов, милосердя, добро, чесність, щиросердечну чистоту, терпіння, совісність.
В.Сухомлинський (1918- 1955) [62]	«Праця формує моральні і інтелектуальні риси особистості». Найважливішими у формування особистості вважає формування людяності і гуманізму.

Якщо згадати про античні твори, де відображено поняття моралі та моральних вчинків, то найбільш відомими є напрацювання: «Держава», «Закони» та «Протагор» Платона; «Нікомахова етика» Аристотеля; морально-духовна доктрина «Повчання Володимира Мономаха дітям»; втілення релігійних та моральних засад в Конституції Пилипа Орлика, які ґрунтуються на християнських засадах, приборканні особистістю своєї гордині та уникненні гріхів, суворому дотриманні праведності, помірності життєвих потреб, стриманості в емоційно-вольових виявах, активній доброчинності та ін .

Провідну роль у визначенні ролі цінностей у розвитку людської цивілізації окреслив М. Вебер, який увів у науковий колообіг аксіологічні (тобто ціннісні) категорії. Цінності науковець трактує як установки особистості, що представляють систему її інтересів, а також є залежними від історичних етапів розвитку суспільства.

Проблему історичного поступу і розвитку поняття «мораль» вивчав американський психолог Лоуренс Кольберг, який вивів 6 етапів трансформації моральної суспільної думки (табл.2).

Таблиця 2

Поетапність розвитку поняття «мораль» за Л. Кольбергом [71]

Критерії порівняння (стадії)	Мотиви поведінки (потреби особистості)	Когнітивні настанови, мовленнєві конструкції
Рівень 1. Дотрадиційна мораль		

1 стадія	Уникнення покарання	Орієнтація на покарання. «Я дотримуюсь правил — я уникаю покарань!», «Це можна або не можна!»
2 стадія	Задоволення власних інтересів, отримання винагороди	В залежності від ситуації, але домінування індивідуалізму. «Що я з того буду мати?», «Ти — мені, я -тобі!»
Рівень 2. Традиційна мораль		
3 стадія	Створення сприятливих стосунків, задоволення від позитивної оцінки значущого оточення	«Головне — справити приємне враження на близьких». «Я гарна дитина!»
4 стадія	Повага до влади. Необхідність в існуванні законів, фіксованих правил для встановлення порядку у суспільстві.	«Завдяки прийнятим у суспільстві законам, я зможу відстояти і свої права!»
Рівень 3. Посттрадиційна мораль		
5 стадія	Вибір на користь думок, позицій, принципів більшості.	При необхідності, закон можна змінювати. «Закон — це контракт, а не жорстка вказівка, тому, що закон створюють самі люди».
6 стадія	Уникнення самоосуду, відчуття власної гідності.	Власне сформоване стабільне сприймання справедливості. «Мораль — філософське, абстрактне уявлення». «В мене власний моральний кодекс: вищий закон — справедливість!»

Як бачимо, Л. Кольберг [71] наполягає на динамічному розвитку моральної свідомості і цінностей, вважаючи їх не чимось застиглим, нерухомим, раз і назавжди встановленим, а конструктом, який формується протягом життя.

Серед більш сучасних напрацювань вітчизняних дослідників можемо виокремити напрацювання «Виховний ідеал», «Виховання любові до Батьківщини», «Виховання волі і характеру» та інш. Г. Ващенко, який в основу виховання покладає загальнолюдські й національні цінності, виплекані народом протягом віків [42]. Цікавими є педагогічні ідеї А.Макаренка, який багато уваги надавав принципів виховання колективу й через колектив. Не можемо залишити поза увагою ідеї О. Духновича, який серед принципів виховання виокремлював принципи народності, природовідповідності. Він вважав, що саме ці аспекти визначають суспільне та індивідуальне обличчя особистості у суспільстві [22]. Досить актуальними на сьогодні лишаються і ідеї В. Сухомлинського, педагогічні погляди якого та ідеї виховання молодого покоління є вічними. Він вважав, що шлях від поняття моралі до його усвідомленого прийняття у поведінці полягає у єдності моральної звички і моральної свідомості [62]. Відомий педагог, науковець І. Зязюн переконаний, що «ідеал українського національного виховання - це гармонійно і всебічно розвинена особа українця з інтелектуально-творчими, духовно-моральними цінностями» [25]. У напрацюваннях І. Беха стверджується, що моральне самопізнання формується у суспільній комунікації, через рефлексію, інтуїцію [5].

Таким чином, здійснивши історичний екскурс, ми визначили етапи розвитку феномену «мораль», «моральні цінності» як найбільш яскравих якісних характеристик духовності особистості. У понятті «мораль» філософами та мислителями виокремлено цілу систему моральних знань, переконань та моральної поведінки, що формувались у різні епохи відповідно до загальнолюдських та національних уявлень про сутність моральних цінностей. Вважаємо, що моральні цінності є історично обумовленими, так як система цінностей підлягала трансформації у різні історичні епохи і залежить від суспільних ідеалів, від ступеня культурності та одухотворення особистості та суспільства в цілому.

Актуальність проблеми формування системи цінностей особистості є незаперечною, оскільки саме система цінностей визначає рівень розвитку особистості і суспільства в цілому.

1.2. Термінологічне поле дослідження

Наступним етапом нашого дослідження має стати з'ясування змісту понять, які становлять термінологічне поле нашого дослідження, характеризуючи об'єкт та предмет дослідження.

До таких понять належать: *цінності, моральні цінності, суверенні моральні цінності, здобувачі освіти, заклад фахової передвищої освіти, освітнє середовище закладу освіти.*

У сьогоденішньому науковому дискурсі переважна кількість дослідників розглядає цінності як психологічний, психічний, педагогічний, філософський феномен – конструкт, який підлягає трансформації протягом життя. Цінності знаходились у полі зору таких дослідників, як А. Адлер, Л. Альтюссер, В. Бліхар, М. Бліхар, Б. Братусь, В. Василенко, Ф. Василюк, П. Вільямс, Л. Виготський, П. Вільямс, М. Гайдеггер, М. Головатий, М. Гуревич, О. Дробницький, Ф. Знавецький, М. Каган, К. Кастанеді, Г. Католик, Б. Католик, К. Клаксон, Ф. Конверт, А. Маслоу, К. Мангейм, П. Менцер, Ф. Ніцше, Р. Перрі, М. Рокич, А. Ручка, У. Томас, В. Франкл, М. Шелер, М. Штірнер, Й. Шумпетер, Д. Юм та інші, які пропонували власне визначення цінностей як феномену.

Дослідники А. Березянська, С. Матяж, П. Менцер вважали, що цінність – це найважливіше утворення, до чого ставляться з повагою і чого прагнуть[39]. Науковець М. Головатий переконаний, що цінності – це певні ідеї, погляди, переконання, що задовольняють потреби та інтереси людини[40].

М. Рокич розглядав цінності як стійкі переконання індивіда в тому, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета його існування має потенційне значення з індивідуального з погляду індивіда, на відміну від протилежного чи

зворотного способу поведінки або кінцевої мети існування. Поняття «цінність», на його думку, близьке до поняття «значущість». Цінністю вважається все те, що може бути значимим, вагомим для особистості [73, с.155].

Науковці С. Возняк, В. Кононенко переконують у феноменологічній ідентичності понять «цінність» та «значущість», адже цінністю людина називає те, що вона цінує, що є для неї значущим і важливим. Цінності при цьому мають характеристику індивідуальності: те, що для однієї людини може бути цінністю, інша людина може недооцінювати, а то й зовсім не вважати цінністю, тобто цінність завжди суб'єктивна.

На думку В. Кременя, цінність – це не те, що можна витратити на щось, що має перехідне, вузьке значення, а те, заради чого проживається все життя. Те, чого люди хочуть заради нього самого, а не чогось іншого [33].

Науковцем І. Варє виокремлюється в окремий вид емоційні цінності як емоційні переживання і стани, які є мотиваторами поведінки людини в різних сферах життєдіяльності [12]. Дослідник А. Павліченко визначає як найважливіші є термінальні цінності (цінності-цілі), які є відбиттям довгострокових лпнів і перспектив особистості, при цьому інструментальні цінності (цінності-засоби) несуть функцію переконань [44, с. 104].

Узагальнюючим є визначення цінностей, надане дослідником В. Гладьо: «Цінністю вважається будь-яке матеріальне або ідеальне явище, яке має значення для людини, заради якого вона діє, витрачає сили, заради якого вона живе»[15].

Таким чином, проаналізувавши напрацювання науковців з проблеми змісту поняття «цінності», ми сформуваємо власне визначення, на яке будемо опиратись у своєму дослідженні: *цінність - це комплексний конструкт, що є відображенням аспектів взаємодії людини й навколишньої дійсності та регулятором поведінки особистості у соціумі.*

Наступним поняттям, зміст якого є доцільним визначити, є поняття «моральні цінності».

Єдиної класифікації цінностей у сучасних наукових дослідженнях не існує.

Серед різноманітних класифікацій цінностей Л. Коберник та ряд інших науковців вважають досить поширеною у науковому колообігу є розмежування цінностей на дві групи: 1) колективістські – вони об'єднують цінності, які відповідають способу життя у суспільстві, у колективі; 2) індивідуалістські – включають цінності, які характеризують інтереси конкретної особистості [30]. У свою чергу серед всієї ієрархії цінностей С.Матяж та А.Березанська пропонують виокремлювати ті, котрі є загальнолюдськими, (глобальними), тобто притаманними переважній кількості представників людського суспільства, як то: нація, народ, воля, праця, солідарність, людяність, творчість, гуманізм, сім'я, діти тощо.

Відомою і поширеною є піраміда цінностей та потреб, яку презентував у своїх напрацюваннях А.Маслоу, яке представляє собою не тільки своєрідний взаємопов'язаний порядок формування цінностей, але і ієрархію потреб, на фрепрезентацію яких впливають цінності (рис. 1).

Рис. 1. Піраміда потреб і цінностей А. Маслоу

Окремі науковці визначають моральні цінності як опосередковані психікою потреби, які є на початку будь-якої діяльності, формують певні

мотиви, обумовлюють конкретну мету. Схематично цю послідовність можна зобразити наступним чином: потреби - цінності - мотиви - цілі - дії [28, с.32]. Інша група науковців, що її представляють І. Бех, М. Савчин, В.Франкл та інші, надають моральним цінностям оцінку, вважаючи їх вищим утворенням людської психіки і свідомості, так як вони відповідають найважливішим потребам людини, без задоволення яких неможливе щастя і саме існування людини. Найважливіші риси людини знаходять своє вираження в її вищих потребах - у творчості, праці, спілкуванні, пізнанні, а також у прагненні до краси та доброти. Ці потреби корелюють із вищими цінностями, такими як благо особистості й людства, справедливість, альтруїзм, безкористність, благородство, честь і совість. Усі інші цінності розглядаються як інструменти або умови, необхідні для досягнення цих вищих цілей.

Як систему особистісних цінностей представляють моральні цінності науковці М. Боришевський, Н. Жигайло, О. Матласевич, М.Савчин та інші.

Так, М. Боришевський вважав, що моральні цінності виявляються в різних формах людської активності, спрямованих на самоствердження основних принципів людського буття, таких як доброта, справедливість, толерантність, відповідальність, щирість, взаємоповага,

На думку науковця, духовно зріла особистість свідомо утверджує моральні засади у повсюдному житті. Це відображається в її ставленні до оточування і самої себе через такі риси, як доброзичливість, співчуття, самокритичність, готовність допомогти, а також повага до інших і почуття власної гідності. Моральні якості особистості, за Боришевським, є основою для формування гармонійних міжособистісних відносин та утвердження етичних норм у суспільстві [8].

Отже, узагальнюючи напрацювання з проблеми визначення змісту поняття «моральні цінності», можемо вивести власне узагальнене трактування цього поняття: *моральні цінності – це особистісні цінності, які базуються на принципах служіння іншим людям, забезпечують*

стабільність та прогресивний розвиток суспільства, впливаючи на поведінку людини, її взаємовідносини з іншими, а також служать критеріями оцінки різних сфер людської діяльності.

У зв'язку з множинністю трактувань поняття «цінності особистості» в наукових доробках представлені різні класифікації цінностей [4, с. 126]. Зокрема, розмежовують такі види цінностей особистості:

- за суб'єктами-носіями ціннісних якостей – індивідуальні (особистісні), групові (колективні), загальнонародні (національні) та загальнолюдські цінності (І. Гавриш, І. Гіровська, Р. Трач, Г. Балл, Є. Зеленов, Е.Еріксон та інш.);

- за об'єктом засвоєння людських потреб – матеріальні, матеріальнодуховні (М. Боришевський та інш.);

- за метою засвоєння потреб – егоїстичні, альтруїстичні (Девід МакСлелланд, Чарльз Д.Спілбергер та інш.);

- за способом реалізації потреб – ситуативні, стійкі (С. Гусаківська);

- за сферами життєдіяльності – духовні та матеріальні, а також сімейні, професійні, патріотичні, релігійні тощо (Є. Панченко, І. Сіданіч та інш.);

- за функцією у діяльності людини – термінальні, інструментальні (М. Рокич);

- за змістом для здійснення діяльності – пізнавальні, предметноперетворювальні (творчі, естетичні, наукові, релігійні та ін.) (М. Альохін);

- за ознакою значимості для носія цінностей – соціально значимі (соціальна повага, досягнення, суспільна активність) та духовноморально значимі (пізнавальні, етичні, естетичні) (Л. Романюк);

- за характером і способом вияву ціннісних якостей – цінності-ідеали, цінності-властивості речей та цінності-речі (М. Кісіль);

- за результатом вияву – позитивні й негативні (М. Боришевський);

– за способом формування – природні та штучно створені (А. Маслоу).

Дослідник Ж. Петрочко переконує, що «проблема цінностей стає найбільш значимим чинником взаємин між державою та громадою у період кризи, небезпеки, оскільки вони актуалізуються у результаті усвідомлення нацією своїх потреб, інтересів, відповідно до об'єктивних обставин насичуються національними переживаннями» [47]. Тільки шляхом опанування суспільно-державницьких та національних цінностей і трансформації їх у цінності національно-особистісні стає можливим національне самоствердження особистості, її мотивація до просоціальної орієнтованої поведінки. Сучасними науковцями майже не було дослідження поняття «суверенні моральні цінності», якщо не брати до уваги дисертаційне дослідження В. Педоренко [46]. Розглянемо точки зору науковців на поняття «суверенні моральні цінності».

Науковці С. Болтівець, Н. Слободяник, М.-Л. Чепа розглядають суверенність моральних цінностей особистості як її самостійність і незалежність, що ґрунтується на глибокому пізнанні власного «я», високому рівні самосвідомості, глибокому пізнанні дійсності [6].

У тлумачному словнику сучасної української мови [11], філософському словнику [58], енциклопедії [49] зміст поняття «суверенність» трактується як здатність до незалежності у своїх діях, вчинках, рішеннях. Але хочемо зауважити, що тлумачення досліджуваного поняття стосується державних устоїв, а не особистісних. Тобто ми можемо констатувати, що, як зазначає В. Педоренко, «суверенність особистості – це суто психологічне поняття, яке передбачає певну самостійність, незалежність особистості, яка формується на основі певної зрілості її соціально-психологічної позиції, ставлення до світу, розвитку своєї свідомості» [46].

Зважаючи на те, що суверенні моральні цінності є особистісним утворенням, то вони розвиваються по мірі формування особистості і

залежать від її психологічного, фізичного, соціального, духовного рівня розвитку та благополуччя. Вони також є залежними від об'єктивних суспільних умов життя людини і підтримуються різними формами її активності. Саме суверенність моральних цінностей творить особистість, творчу і непересічну, яка створює власне, відмінне від інших, буття. Саме такої думки дотримуються Г. Балл [2], З. Карпенко та І. Гоян та інші.

Важливим у формуванні СМЦ (суверенних моральних цінностей) вважається самовизначеність особистості, її самостійність, відповідальність у визначенні траєкторії власного життя, власного професіоналізму тощо [70]. Формування суверенних моральних цінностей є надзвичайно важливим для кожної особистості, суспільства та держави. Ці цінності формують внутрішній стрижень людини, її світогляд, а також забезпечують стабільність і гармонію в соціальних взаєминах (рис.2).

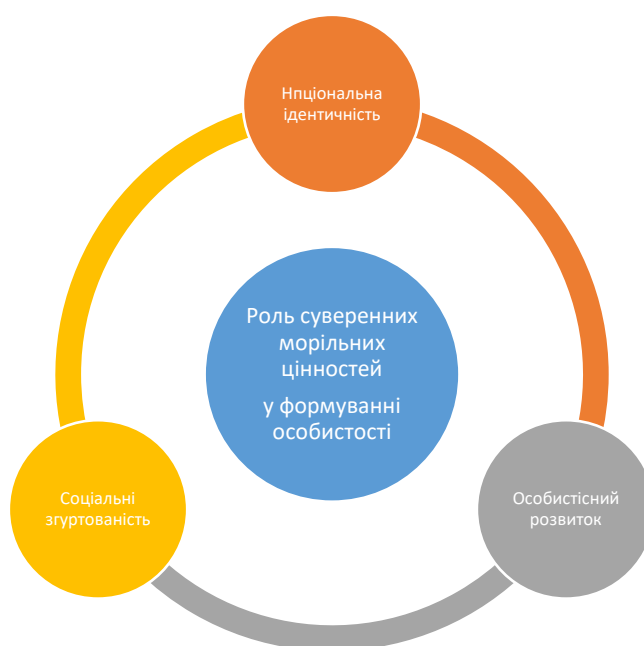

Рисунок 2. Роль суверенних моральних цінностей у формуванні особистості

Рольовим аспектами, що окреслюють важливість формування у здобувачів освіти суверенних моральних цінностей, є наступні:

1. Особистісний розвиток: суверенні моральні цінності є мірилом правильності і неправильності вчинків і дій певної особистості. Вони

- сприяють розвитку характеру, відповідальності та почуття власної гідності. Людина зі сформованими моральними принципами здатна самостійно ухвалювати рішення і протистояти зовнішнім маніпуляціям.
2. Соціальна згуртованість: у суспільстві, де люди дотримуються спільних моральних норм, легше підтримувати довіру, співпрацю і взаємоповагу. Суверенні цінності забезпечують спільну основу для вирішення конфліктів і спільної роботи на благо спільноти.
 3. Національна ідентичність: для держави суверенні моральні цінності є основою національної ідентичності та суверенітету, тоюто сприяють збереженню унікальності культури, традицій і світогляду.

Таким чином, можемо зробити висновок, що суверенні моральні цінності не є пасивним наслідком впливу на особистість соціокультурного середовища, економічних і політичних чинників, хоча напряду залежать від них. Ціннісні орієнтації є своєрідною формою самосвідомості та самовираження особистості, які відображають її внутрішні інтелектуальні, моральні, естетичні та інші якості. Вони тісно пов'язані з потребами, інтересами та мотивами поведінки людини, одночасно визначаючи їх і залучаючи залежність від них. Формування ціннісних орієнтацій значною мірою залежить від обсягу та характеру інформації про культурні цінності, їх властивості, функції та значення.

У цьому процесі чітко простежується взаємодія соціокультурного середовища: макросередовища (широких суспільних умов) і мікросередовища (безпосереднього оточення особистості). Також значну роль має освітньо-виховна система, яка формує базис для розвитку ціннісних орієнтирів.

Отже, суверенні моральні цінності – це стійкі мотиваційні утворення, які є відображенням світоглядного аспекту людської поведінки та визначають її поведінкову стратегію у соціумі та професійній діяльності.

ВИСНОВКИ до розділу 1

Завданнями першого (теоретико-аналітичного) розділу було: 1) з'ясувати місце та актуальність проблеми формування суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти у сучасних наукових дослідженнях; 2) у рамках термінологічного поля дослідження визначити зміст ключових понять дослідження.

У результаті виконання поставлених завдань було зроблено наступні висновки:

1. У історичному поступу існує певна поетапність розвитку феномену «мораль», «моральні цінності» як найбільш яскравих якісних характеристик духовності особистості. У понятті «мораль» філософами та мислителями виокремлено цілу систему моральних знань, переконань та моральної поведінки, що формувались у різні епохи відповідно до загальнолюдських та національних уявлень про сутність моральних цінностей. Вважаємо, що суверенні моральні цінності є історично обумовленими, так як система цінностей підлягала трансформації у різні історичні епохи і залежить від суспільних ідеалів, від ступеня культурності та одухотворення особистості та суспільства в цілому.

Актуальність проблеми формування системи суверенних моральних цінностей особистості є незаперечною, оскільки визначає рівень розвитку особистості і суспільства в цілому.

2. Цінність - це комплексний конструкт, що є відображенням аспектів взаємодії людини й навколишньої дійсності та регулятором поведінки особистості у соціумі.

Моральні цінності – це особистісні цінності, які базуються на принципах служіння іншим людям, забезпечують стабільність та прогресивний розвиток суспільства, впливаючи на поведінку людини, її взаємовідносини з іншими, а також служать критеріями оцінки різних сфер людської діяльності.

Суверенні моральні цінності – це стійкі мотиваційні утворення, які є відображенням світоглядного аспекту людської поведінки та визначають її поведінкову стратегію у соціумі та професійній діяльності.

Суверенні моральні цінності визначаються через психологічні поняття, установки, спрямованості, особистісного сенсу та відображають внутрішню структуру ставлення особистості до різних цінностей суспільного виміру. Формування суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти є однією з найбільш актуальних проблем сьогодення, саме тому саме закладам освіти відводиться роль найбільш значущих сфер, що мають потужний потенціал у формуванні суверенних моральних цінностей молодого покоління.

РОЗДІЛ II. СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУВЕРЕННИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

2.1. Компонентна структура досліджуваного поняття, показники вияву та рівні сформованості суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти

Наступним етапом нашого дослідження, що передує педагогічному експерименту, має стати розробка та обґрунтування структури суверенних моральних цінностей, тобто визначення критеріального апарату для оцінки рівня сформованості досліджуваного явища у здобувачів освіти Іллінецького аграрного фахового коледжу. Вважаємо, що у процесі розв'язання цього завдання є доцільним базуватися на усталених підходах, у форматі яких пропонується використання базових критеріїв і сукупності показників.

З цією метою проаналізуємо роботи дослідників, теми яких дотичні до теми нашого дослідження.

Методологічним підґрунтям нашого дослідження концепція ціннісно-сміслової сфери особистості І. Беґа, у якій дослідник переконливо та аргументовано доводить взаємозв'язок між суспільними цінностями та особистісними. Він стверджує, що трансформація (інтеоріоризація) суспільного морально-ціннісного утворення в особистісне залежить від типу ставлення особистості до певної суспільної цінності, наполягаючи на переживанні та усвідомленні їх бажаності для людини. Учений доводить, що саме у такій психологічній формі суспільні цінності стають суб'єктивними надбаннями особистості [5, с. 200].

Дослідниця К. Чорна, аналізуючи особливості структури моральної самосвідомості зростаючої особистості, наполягає на таких компонентних складниках, як моральні знання, ціннісні ставлення, емоційну складову, потреби мотиви, самооцінку і рефлексію [66].

Науковиця М.Федорова, досліджуючи характеристику поняття «моральні цінності особистості», аналізуючи психолого-педагогічну літературу, обґрунтувала змістову структуру моральних цінностей дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку, до якої входять емоційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний компоненти [63].

Дослідник А. Малихін у структурі моральної свідомості людини на основі аналізу підходів вчених до визначення структури моральної сфери виокремлює когнітивний компонент (моральні уявлення; моральні поняття; моральні знання); світоглядний (моральні переконання; моральні ціннісні орієнтації; ставлення, інтерес до моральних проблем); поведінковий (моральний мотив; моральні стосунки); емоційний (моральні почуття і переживання) [36].

Відмінну від попередніх точок зору позицію демонструють у своїх дослідженнях С.Паламар, Л.Булана, Г.Радчук [51], які пропонують таку ієрархію цінностей українського студентства: 1) «безпека» і «зрілість»; 2) «самовизначення»; 3) «досягнення»; 4) «соціальність»; 5) «стимулювання» і «підтримка традицій»; 6) «насолода» та «духовність»; 7) «соціальна влада»; 8) «конформізм»; 9) «соціальна культура»[51].

Таким чином, проаналізувавши дослідження сучасних науковців з порушеної нами проблеми, можемо зробити висновок, що у системі цінностей та ціннісних орієнтацій дослідники виокремлюють три основних групи компонентів: 1) ті, що характеризують знання про досліджуваний феномен; 2) ті, що характеризують емоційно-ціннісне, чуттєве, емоційно-вольове, емотивне ставлення до досліджуваної якості; 3) ті, що є виявом поведінки, діяльності, рефлексії особистості у рамках досліджуваної якості. Керуючись таким класичним трикомпонентним підходом до визначення структури досліджуваних якостей, ми виокремили у системі сформованості суверенних національних цінностей три компоненти: *знаннєвий, емоційно-ціннісний та поведінковий*.

Опираючись на загальновідомий у науковому колообігу постулат про оцінку нинішнього суспільства як суспільства знань (базова Коцепція ЮНЕСКО від 2005 р.), серед компонентів сформованості суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти на перше місце виводимо саме *знаннєвий компонент*[32]. У цьому відношенні можемо процитувати науковицю К. Чорну, яка стверджує, що у сьогоднішньому суспільстві, що розвивається у часи «когнітивної революції», найбільшу цінність представляють знання, які використовуються і як «стратегічний економічний ресурс, як важіль влади, як інформація, що надає можливість здійснення ефективних дій, у тому числі громадянських» [66].

Особливе значення для розвитку особистості мають знання про себе та закони власного існування у суспільстві - безконфліктного, з огляду на різноманітність соціуму, а також такого, що не несе загрози самореалізації та мирному співіснуванню. За такої позиції гуманістичні суверенні моральні принципи і цінності виступають регуляторами взаємовідносин у суспільстві, чинниками узгодження дій і вчинків людей. Знання, як когнітивний компонент моральних цінностей, забезпечують наявність чітких, зрозумілих уявлень про добро і зло, толерантні форми поведінки в полікультурному просторі, усвідомлення відповідальності за власні вчинки.

На думку М. Боришевського, процес формування моральних суверенних цінностей у їх когнітивному вияві проходить у кілька етапів: від наявності елементарних знань і уявлень про моральні поняття до практичного уміння використовувати їх у практиці реального життя. Знання про суверенні моральні цінності та можливість і значення їх практичної реалізації напряду впливають на трансформаційні процеси перетворення знань у переконання та норми поведінки у соціумі [8].

Тобто можемо вважати, що знаннєвий компонент є своєрідним інформаційним «полем», окремі структурні елементи якого

характеризують особливості особистості, її взаєвідносини у професійній діяльності і презентують знання, «необхідні для орієнтації у конкретній ситуації морального вибору, знання про моральну поведінку, її переваги у професійній діяльності»[31].

На думку дослідника І.Беха, у цьому контексті особистість «може вибудувати два типи відносин з суспільством[4].

Перший – тип злагоди, коли особистість користується усіма правами, гарантованими державою, зазнає доброго впливу міжособистісних стосунків.

Другий – тип репресивний, за якого особистість може бути піддана певному формальному покаранню (засудженню на певний термін), а також неформальному – відсторонення від життя групи тощо.

На індивідуальному рівні перший тип сприймається як внутрішнє умиротворення особистості, душевний лад. Другий же тип – як її нещастя, горе. З цими двома типами відносин державного рівня зростаючу особистість слід знайомити, виховуючи будь яку духовну цінність» [4, с.192].

Емоційно-ціннісний компонент пов'язаний з мотиваційно-емоційною, аксіологічною сферою особистості і характеризується стимулюванням потреб і мотивів до самовдосконалення, розвитком ціннісних орієнтацій, створенням програм особистісного зростання.

Поведінковий компонент суверенних моральних цінностей. У структурі суверенних моральних цінностей поведінковий компонент представлений моральною саморегуляцією, усталеними правилами поведінки у соціумі, моральною рефлексією. За переконанням І. Булах, моральна саморегуляція є джерелом творення особистості, а усвідомлені установки та правила - механізмом внутрішнього спонукання, що змушує особистість керувати власними діями та поведінкою згідно прийнятих у певному суспільстві норм [10].

Дослідник О. Матласевич також переконливо доводить, найбільш ефективним шляхом формування моральних цінностей є рефлексивний. Особистість у своїх діях, вчинках завжди бачить сенс, тобто від своїх дій вона передбачає якийсь певний результат [38, с.201], тобто моральна рефлексія є способом трансформації суспільних цінностей в особистісні.

Аргументувавши виокремлення у структурі досліджуваних нами моральних цінностей знаннєвого, емоційно – ціннісного та поведінкового компонентів, ми виокремили показники їх вияву у реальному житті особистості у суспільстві, що складає змістову модель суверенних моральних цінностей (табл. 3).

Таблиця 3

Компоненти суверенних моральних цінностей та показники їх вияву

Компоненти суверенних моральних цінностей	Показники вияву досліджуваних компонентів суверенних моральних цінностей
Знаннєвий	Знання, уявлення про загальносуспільні та власні моральні цінності, усвідомлення їх значущості для особистості, її суспільної та професійної реалізації
Емоційно-ціннісний	Потреби, переконання, власні ідеали, самомотивація особистісного саморозвитку у суспільному та професійному напрямках; прагнення пізнати світ і себе у ньому.
Поведінковий	Прояв толерантності, емпатії, гнучкості у спілкуванні, здатності до суспільної та професійної комунікації; здатність до саморефлексії: аналізу та переосмислення власної поведінки у соціумі та колективі, опрацювання власних помилок тощо.

Крім того, маємо зауважити, що досліджувана нами якість – суверенні моральні цінності – є характеристикою особистості, що може виявлятися більшою чи меншою мірою, бути сформованою на нижчому чи вищому рівні.

Саме тому маємо обґрунтувати рівні сформованості досліджуваного нами феномену. Така обґрунтованість потрібна нам для проведення подальшого проведення експериментальної роботи з досліджуваного питання.

Опираючись на дослідження дотичної до теми нашої роботи проблематики щодо визначення рівнів сформованості ціннісної сфери особистості (Л. Корінна, Д. Мацько, Л. Новікова, І. Сопівник та інш.), ми обґрунтували та схарактеризували три рівні сформованості суверенних моральних цінностей здобувачів освіти: високий, середній, та низький, змістову характеристику яких представлено нижче (табл.4).

Таблиця 4

Рівні сформованості суверенних моральних цінностей здобувачів освіти

Рівні сформованості суверенних моральних цінностей	Компоненти суверенних моральних цінностей		
	Знаннєвий	Мотиваційно-ціннісний	Поведінковий
Низький	відсутність знань або поверхневе знання моральних норм та цінностей, правил поведінки у суспільстві, знань про національні цінності	споживацьке ставлення до інших, дотримання моральних норм, лише коли це сприяє реалізації його безпосередніх інтересів, а також потреб значущих для нього людей	несформованість толерантності, емпатії, гнучкості у спілкуванні, здатності до суспільної та професійної комунікації; нездатність до саморефлексії: аналізу та переосмислення власної поведінки у соціумі та колективі, опрацювання власних помилок тощо.

Середній	наявність етичних знань про моральні норми і правила поведінки у суспільстві та професійному колективі	спрямованість на референтне оточення у ситуаціях морального вибору, прагнення до позитивної самооцінки та схвалення значущими людьми	сформованість толерантних та емпатійних установок на середньому рівні, часткова здатність до самоаналізу
Високий	сформований відповідний рівень суверенних моральних цінностей на підставі чітких знань про норми поведінки у соціумі, власну національну ідентичність, моральні установки.	у ситуаціях морального вибору орієнтація на внутрішні етичні принципи, які ґрунтуються на універсальних моральних цінностях: справедливості, рівності всіх людей і повазі до людської гідності; уміння налагодити процес взаєморозуміння та партнерської взаємодії з оточуючими	сформованість та вияв високоморальної безконфліктної поведінки у соціумі, вияв національної приналежності, здатність до самоаналізу та саморефлексії, до дотримання правил поведінки у колективі.

Таким чином, у параграфі 2.1. на підставі аналізу психолого-педагогічних джерел з теми нашого дослідження ми визначили та аргументували компоненти суверенних моральних цінностей здобувачів освіти (знаннєвий, емоційно-ціннісний і поведінковий) та рівні їх сформованості у здобувачів освіти (низький, середній, високий).

2.2. Діагностування рівня сформованості суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти (констатувальний етап експерименту)

З метою дослідження рівнів сформованості суверенних моральних цінностей здобувачів освіти нами було організовано та проведено констатувальний етап експериментального дослідження проблеми. Базою для проведення експериментального дослідження було визначено Іллінецький аграрний фаховий коледж, респондентами стали студенти агрономічного відділення спеціальності 201 Агрономія у кількості 60 осіб (різних років навчання). Експеримент проходив упродовж 2023/2024 н.р.

Експериментальне дослідження проблеми формування суверенних моральних цінностей проходило у три етапи:

Констатувальний етап – визначення сучасного стану проблеми та вихідного рівня сформованості суверенних моральних цінностей. Серед поетапних завдань цього етапу можемо виокремити: визначення бази дослідження, учасників експерименту; підбір діагностичного інструментарію для визначення рівня сформованості у студентів – учасників експерименту рівня сформованості досліджуваної якості; визначення загального вихідного рівня сформованості суверенних моральних цінностей.

Формувальний етап – етап проведення спеціальної цілеспрямованої роботи по впровадженню в освітній процес визначених педагогічних умов формування суверенних моральних цінностей. Метою цієї спеціальної роботи є вплив на досліджувану якість з метою підвищення рівня її сформованості. Покроковими цілями цього етапу є наступні: визначення педагогічних умов формування суверенних моральних цінностей; визначення змісту, форм і методів реалізації педагогічних умов; визначення поетапності впровадження педагогічних умов; проведення відповідно запланованої роботи.

Контрольний етап має на меті визначення ефективності проведеної роботи. Поступальними завданнями контрольного етапу є наступні: проведення повторного діагностування студентів – учасників експерименту з

метою виявлення у них рівня сформованості суверенних моральних цінностей після спеціально проведеної роботи; проведення порівняльного аналізу результатів констатувального і контрольного етапів експерименту з метою виявлення ефективності проведеної роботи.

У своєму дослідженні ми базувалися на критеріальному апараті, який було розкрито у попередніх параграфах і який представлено знаннєвим (система знань та уявлень щодо сутності й структури суверенних моральних цінностей), емоційно-ціннісним (ціннісні орієнтації, установки, потреби та мотиви у контексті ставлення студентів до цінностей як особистісних утворень) та поведніковим (проявляється у реалізації ціннісних орієнтацій у діяльності та поведінці) критеріями.

Перед проведенням діагностичного обстеження ми провели серію опитувань, яка дозволила скласти уявлення про загальну характеристику опитуваних, їх переконання, устої, ідеали, страхи. Ми орієнтувались на результати всеукраїнського опитування «Українське «покоління Z»: цінності та орієнтири», проведене Центром «Нова Європа» спільно з GfK Ukraine за підтримки Фонду ім. Фрідріха Еберта (<https://pon.org.ua/novyyny/5980-cnnost-ta-oryentiri-ukrayinskogo-pokolnnya-z-nove-dosldzhennya.html>).

Окрім широкого спектру охоплених тем – від родини і дозвілля до зовнішньої політики – це опитування має деякі темпоральні й методологічні особливості. Так, відповідно до результатів дослідження, серед найбільших страхів молодих українців – корупція (37%) та війна у регіоні чи у світі (86%), серйозні проблеми зі здоров'ям (34%) та соціальна несправедливість і безробіття (32%).

Українська молодь здебільшого не цікавиться політикою. Лише для 13% політика України на загальнонаціональному рівні є цікавою та дуже цікавою. Бути політично активним важливо для кожного п'ятого українця. Опитування засвідчило, що рівень недовіри до політичних лідерів серед молоді є рекордним – їм абсолютно не довіряють і скоріше не довіряють три чверті молоді України (74%).

За результатами опитування, лише третина молоді (29%) довіряє ЄС, майже стільки ж (28%) не довіряє і 31% — ані довіряє, ані не довіряє.

Щодо сучасного стану конфлікту на Сході країни, опитування показало, що більшість молодих українців (91%) вважає, що саме Росія несе відповідальність за розпалення збройного конфлікту на Сході України. На Україну таку відповідальність покладають лише 5%.

Із найбільш оптимістичних результатів цього опитування, радує те, що переважна більшість молодих українців (72%) не мають планів емігрувати з України. Крім того, така ж переважна більшість молоді переконана, що за 10 років вони житимуть в Україні краще, ніж сьогодні, як і українське суспільство в цілому. Тобто, того рівня зневіри у своєму майбутньому і майбутньому України, який спостерігався, скажімо, напередодні Революції гідності принаймні серед молодих людей не спостерігається. І у традиційному українському змаганні «зневіри проти віри» перемагає перемагає поки «віра» (рис. 3).

Рисунок 3. Портрет української молоді (за даними всеукраїнського опитування «Українське «покоління Z»: цінності та орієнтири»)

У процесі експериментального дослідження проблеми формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти ми дотримувались таких вимог щодо досліджуваних:

1. Добровільність виконання ними усіх завдань, тестів у процесі експерименту, звернення до них у формі прохання.

2. Позитивне, толерантне ставлення експериментатора до досліджуваних, повага до них.

3. Дотримання експериментатором психолого-педагогічного такту, заборона насилля у процесі впливу на досліджуваних, при наданні їм вказівок, зауважень.

Рис.4. Діагностичний інструментарій на визначення рівня сформованості компонентів суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти

Варто відзначити, що діагностичний інструментарій, яким ми оперували в процесі констатувального та контрольного етапів, містить як стандартизовані методики, так й авторські анкети, розроблені на основі теоретичного аналізу наукових праць, пов'язаних із проблематикою дослідження, а також даних, які було отримано у результаті проведення бесід зі студентами та спостережень. Використання діагностичних методик представлено на рис. 4.

Першим підлягав діагностуванню *знаннєвий компонент* суверенних моральних цінностей, рівень сформованості якого ми досліджували за авторською анкетой «Знання про суверенні моральні цінності». Анкета має 9 запитань: розкрити зміст поняття «суверенні моральні цінності»; назвати, чим моральні цінності відрізняються від цінностей громадянських; вказати, чи можна сформувані моральні цінності у студентів, чи актуально сьогодні формування моральних цінностей для здобувачів освіти – майбутніх фахівців аграрної сфери; обґрунтувати, чи потрібно залучати студентів до вивчення суверенних моральних цінностей різних народів, чи потрібно використовувати знання про моральні цінності в освітньому процесі закладу вищої освіти; назвати труднощі, які можуть перешкоджати формуванню суверенних моральних цінностей здобувачів освіти у сьогодишніх реаліях; аргументувати потрібність знань про суверенні моральні цінності (додаток А).

Метою цієї анкети було з'ясувати рівень сформованості знань здобувачів освіти про моральні цінності, суверенні моральні цінності, показники їх вияву, можливості їх аналізу і формування у реальному закладі освіти.

Анкета передбачала рівневу структуру відповідей. Так, набір правильних і точних відповідей характеризувався нами як високий рівень наявності у студентів знань про суверенні моральні цінності. Відповіді, що можна було оцінити як дискретні знання, свідчили про середній рівень наявності у здобувачів освіти знань про суверенні моральні цінності. Відповідно, знання, які були неповними, характеризувалися як низький рівень

вимірюваного показника. Придатними для обробки були всі анкети, що свідчить про зацікавленість здобувачів фахової передвищої освіти досліджуваним питанням та усвідомленням важливості його вивчення.

Так, на перше завдання анкети - «Розкрийте зміст поняття «моральні цінності» - близько половини респондентів не змогли дати повну відповідь, що є свідченням того, що вони майже не розуміють поняття «моральні цінності». Хоча це поняття мало б в ідеальному варіанті формулюватися таким чином: «Моральні цінності – це система світогляду людини, що містить оцінку з позицій добра, зла, щастя, справедливості, любові, яка дає змогу встановити зв'язок вчинку людини із загальноприйнятою системою соціальних цінностей».

Замість цього у анкетах здобувачів освіти ми мали такі відповіді: «це зразки поведінки, які є еталонними орієнтирами людини» (студентка Т.); «норми та правила, яких людина свідомо дотримується в житті» (студентка Ю.); «це чесність, доброта, порядність, патріотизм, гуманність» (студентка Л.); «поняття та вимоги, що дають людині правильно поводитися в колективі чи спільноті» (студент К.) та ін.

Як бачимо з наведених відповідей, знання про поняття «моральні цінності» не є точним, відповіді студентів свідчать про низький і середній рівень його сформованості. Ключові моменти цього поняття – «система світогляду», «оцінка добра і зла», «вчинок» жоден зі студентів не розкрив. Також із відповідей видно, що більшість студентів підмінюють поняття «моральні цінності» близькими, але не тотожними йому поняттями «етикет», «правила поведінки», «моральні якості», «моральні еталони» тощо.

На друге запитання «Чим, на Вашу думку, моральні цінності відрізняються від цінностей громадянських?» студенти, переважно першокурсники, виявили фактично цілковите нерозуміння різниці між цими двома поняттями. Зважаючи на теоретичний етап нашого дослідження, ми усвідомлюємо, що громадські цінності – це моральна правова культура, яка виявляється в почутті власної гідності, внутрішній свободі особистості,

здатної до виконання своїх рольових обов'язків, у дисциплінованості, повазі до інших громадян, до держави, владних структур, у гармонійному поєднанні патріотичних, національних і міжнаціональних почуттів».

Студенти дали такі відповіді: «переважно правові» (студент О.); «відрізняються психологічною складовою» (студентка А.), «це цінності суспільства певної країни» (студентка І.); «не відрізняються від моральних» (студент А.). Більшість проаналізованих відповідей засвідчила, що студенти не відрізняють «моральні цінності» від «громадських цінностей»; відповіді студентів вказують на середній і низький рівень сформованості знань про моральні цінності.

Третє питання «Що таке суверенні моральні цінності» - виявилось надскладним для здобувачів освіти. Дехто зі студентів намагався пов'язати суверенність держави із моральними цінностями людини, дехто суверенними моральними цінностями вважає національні цінності, лише одиниці констатували, що суверенні моральні цінності – це комплекс сформованих правил та переконань, що диктують правила поведінки у соціумі, колективі, у людському суспільстві взагалі і між представниками однієї національності зокрема (рис.5).

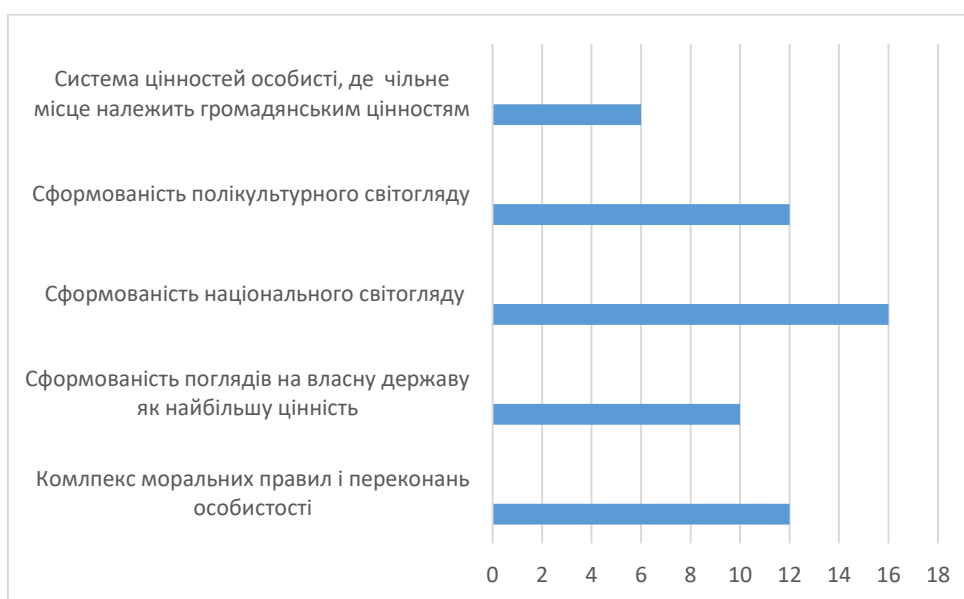

Рисунок 5. Відповіді здобувачів освіти на питання «Що таке суверенні моральні цінності?»

На четверте запитання «Чи актуально сьогодні формувати моральні цінності у здобувачів освіти – майбутніх спеціалістів?» більшість студентів відповіли «так»; «звичайно, бо вони будуть нести ці устої і переконання у суспільство», що свідчить про високий рівень сформованості. Деякі студенти дали такі відповіді: «так, бо рівень моралі в нашому суспільстві знижується» (студент Н.); «якщо у нас не буде сформованих суверенних моральних цінностей, чого ми будемо навчати власних дітей?» (студентка Л.); «потрібно формувати моральні цінності, щоб мати досвід у розв’язанні складних питань» (студентка Г.). Ці відповіді, відповідно виявляють середній рівень сформованості у студентів знань про суверенні моральні цінності. Що ж до низького рівня, то такі студенти на запитання відповіли – «ні».

Особливий інтерес студентів викликало питання 7, де потрібно було назвати суверенні моральні цінності по мірі їх значимості, ранжування. Результати опрацювання відповідей студентів виявились наступними (рис.6):

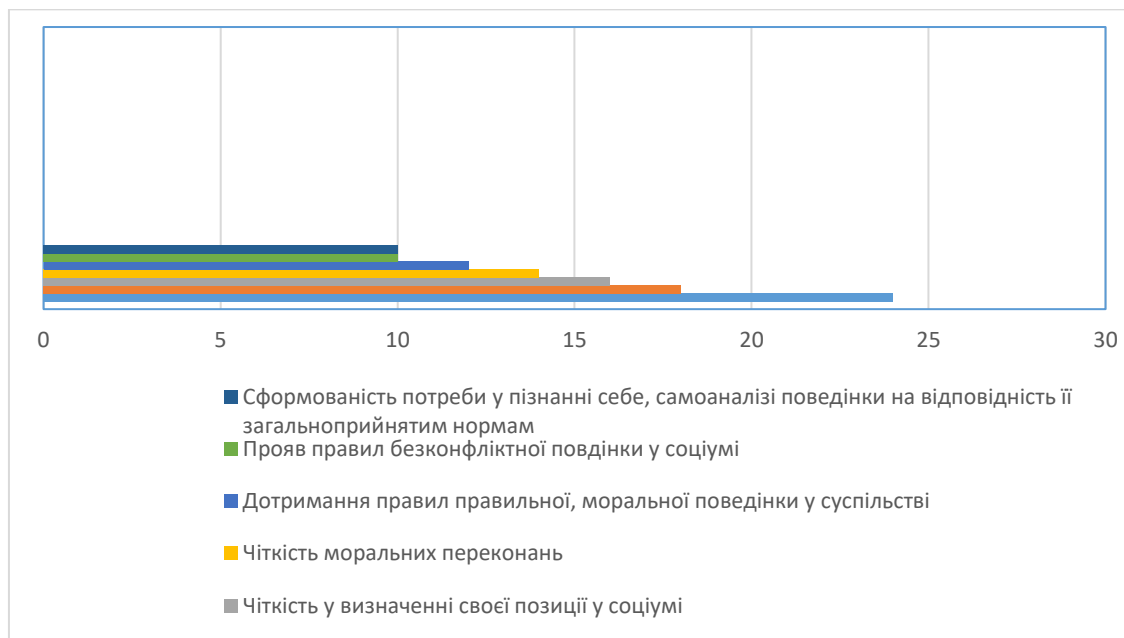

Рисунок 6. Ранжування студентами значимості суверенних моральних цінностей

Цікавими також виявились відповіді студентів на питання анкети № 9: серед тих, кого здобувачі освіти називали ідеальними у плані сформованості суверенних моральних цінностей, були названі історичні постаті (Ярослав Мудрий, князь Володимир Великий), політичні діячі (Володимир Зеленський, Михайло Грушевський), письменники та поети (Леся Українка, Тарас Шевченко, Ліна Костенко), власні педагоги коледжу, батьки, знайомі, постаті захисників України.

Проаналізувавши результати опитування здобувачів освіти, ми дійшли висновку щодо загального рівня сформованості знаннєвого компонента суверенних моральних цінностей здобувачів освіти (рис. 7)

Рисунок 7. Рівень сформованості знаннєвого компонента суверенних моральних цінностей (констатувальний етап експерименту)

Емоційно-ціннісний компонент суверенних моральних цінностей ми досліджували за методикою «Ціннісні орієнтації», розробленою Мілтоном Рокичем та спрямованою на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини (додаток Б). Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до навколишнього

світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і «філософії життя».

Науковець розділяє цінності на два класи:

1. Термінальні – переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб прагнути її. До складу цього класу входять 18 цінностей, серед яких: життєва мудрість, здоров'я, любов, цікава робота, суспільне визнання, матеріальна забезпеченість, друзі, розвиток та ін. [73] – рис. 8.

Рисунок 8. Структура термінальних цінностей особистості

(за М.Рокичем)

2. Інструментальні – переконання в тому, що якийсь спосіб дій або якість особистості є переважними у будь-якій ситуації. До складу цього класу теж входять 18 цінностей, серед яких: акуратність, вихованість, почуття гумору, освіта, відповідальність, чесність, терпимість, чуйність та ін. [73] – рис.9.

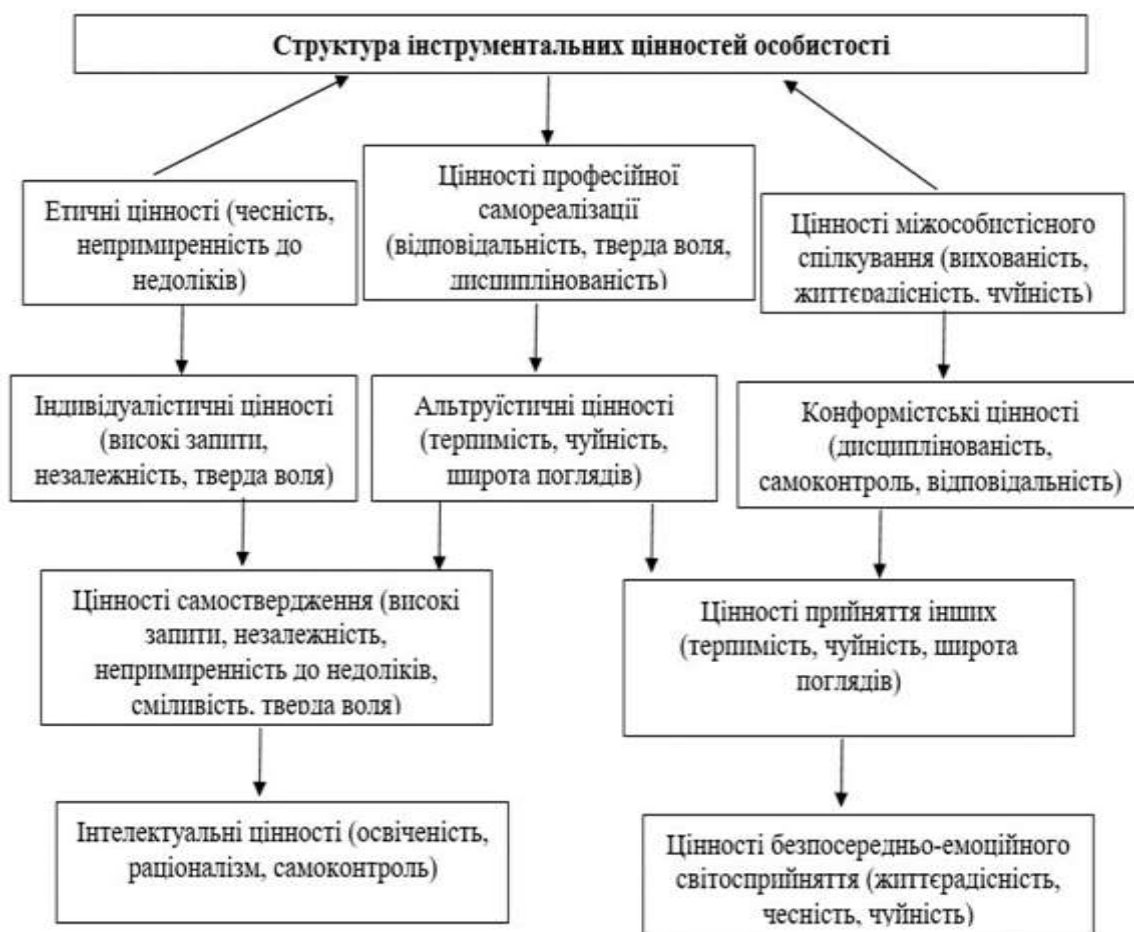

Рисунок 9. Структура інструментальних цінностей особистості
(за М.Рокічем)

Такий розподіл цінностей відповідає традиційному розподілу на цінності-цілі й цінності-засоби відповідно. Перевагою цієї методики є її універсальність, зручність й економічність у проведенні дослідження й обробці результатів, гнучкість – можливість варіювати як стимульний матеріал (списки цінностей), так й інструкції.

Усім респондентам (60 осіб, студенти 1-4 курсів спеціальності 201 Агрономія, із них 32 дівчини та 28 хлопців) було запропоновано проранжувати списки термінальних й інструментальних цінностей (по 18 пунктів кожний) по два рази. В обох списках на окремих аркушах респонденти мали привласнити кожній цінності ранговий номер згідно із вагомістю: 1) за принципом «що є насправді головним для мене»; 2) за принципом: «що має бути головним для

громадянина, на думку суспільства». Ця модифікація тесту була запропонована Д. Леонтьєвим.

За результатами анкетування проявилися деякі гендерні розбіжності: дівчата (для себе) віддають перевагу таким цінностям, як: щасливе сімейне життя; матеріально забезпечене життя; любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною); наявність хороших і вірних друзів; здоров'я (фізичне та психічне).

Здобувачі чоловічої статі ж найвагомішими (для себе) вважають такі цінності: матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів); суспільне визнання (повага з боку оточуючих, колективу, товаришів по роботі); цікава робота; розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків).

Також зацікавлює той факт, що більшість здобувачів освіти, ранжуючи цінності «для себе» (83,3 % усіх респондентів), найбільш цінною вважають свободу (самостійність, незалежність у власних судженнях та діях) та впевненість у собі (внутрішню гармонію, свободу від внутрішніх протиріч, сумнівів) – 75% респондентів.

Найменш вагомими для більшості є такі цінності, як: щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, усього народу, людства в цілому); життєва мудрість (зрілість думок і здоровий глузд, що досягається життєвим досвідом); краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі й у мистецтві); пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток).

Що стосується інструментальних цінностей, то результати є наступними: найголовнішими (незалежно від статі респондентів) визнаються: незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче); освіта (широта знань, висока загальна культура); високі запити (високі вимоги до життя і високі прагнення).

Найменш популярними виявилися такі цінності, як: непримиренність до недоліків у собі та інших; самоконтроль (стриманість, самодисципліна);

чесність (правдивість, щирість); відповідальність (почуття обов'язку, уміння тримати своє слово).

У другому варіанті ранжування цінностей, що має показати думку суспільства по відношенню до цінностей (так, як це уявляють собі здобувачі освіти) виходить такий портрет соціально прийняттого громадянина (табл.5).

Таблиця 5

Соціально значимі риси особистості

Домінанти у списку термінальних цінностей	Домінанти у списку інструментальних цінностей
життєва мудрість	відповідальність
пізнання	терпимість
продуктивне життя	вихованість
розвиток	чесність
щастя інших	чуйність

Результати діагностичного обстеження респондентів за методикою М. Рокича «Ціннісні орієнтації» свідчить про наступне: здобувачі освіти керуються необхідністю демонструвати активну життєву позицію, бо вважають, що тільки соціально активна людина може знайти достойну перспективну роботу і реалізувати себе у професійному плані. З іншого боку, здобувачі освіти демонструють чітку потребу у незалежності й самостійності прийняття рішень, а також виборі власної життєвої траєкторії і шляхів вирішення проблем. Але поряд з цим вони демонструють зменшення вимог до себе у плані того ж працевлаштування: при присутності бажання бути реалізованим, мати достойне матеріальне забезпечення, здобувачі освіти хотіли б прикладати мінімум зусиль, творчості та креативності.

Така ситуація є наслідком розколу між особистісними цінностями кожного студента й тими цінностями, що сформовані суспільством і вважаються еталоном, якого має прагнути кожен.

Таким чином, провівши діагностичне обстеження здобувачів освіти на виявлення рівня сформованості емоційно-ціннісного компонента суверенних моральних цінностей, ми отримали наступні результати (рис. 10).

Рисунок 10. Рівень сформованості емоційно-ціннісного компонента суверенних моральних цінностей (констатувальний етап експерименту)

Рівень сформованості наступного компонента суверенних моральних цінностей – поведінкового – ми діагностували за Адаптованою експрес-діагностикою поведінкового стилю у конфліктній ситуації М. Фетискіна, В. Козлова, Г. Мануйлова (додаток В).

Адаптована експрес-діагностика (автори М. Фетискін, В. Козлов, Г. Мануйлов) на визначення поведінкового стилю у конфліктній ситуації сприяла виявленню наступних результатів: переважна кількість здобувачів освіти (51 % опитуваних) у конфліктних ситуаціях віддають перевагу авторитарному, жорсткому стилю, відстоюючи свою позицію і точку зору; м'який (частково поблажливий) стиль виходу із конфліктних ситуацій виявило 29 % здобувачів освіти; компромісний стиль розв'язання конфліктів характерний для 20 % здобувачів освіти, які стали нашими респондентами: вони у ситуації конфлікту намагаються запропонувати рішення, яке б

задовольнило обидві сторони, тобто готові шукати компроміс і робити кроки для його досягнення (рис.11).

Рисунок 11. Рівень сформованості діяльнісного компонента суверенних моральних цінностей (констатувальний етап експерименту)

Таким чином, ми провели діагностичне обстеження респондентів – здобувачів фахової передвищої освіти Іллінецького аграрного фахового коледжу спеціальності 201 Агрономія на предмет виявлення рівня сформованості у них суверенних моральних цінностей за трьома визнаєними компонентами (знаннєвий, емоційно-ціннісний, поведінковий) та діагностичними методиками.

Загальні результати проведеного діагностування представлено у таблиці 6.

Як бачимо, на найбільш високому рівні сформований знаннєвий компонент суверенних моральних цінностей здобувачів освіти. Майже на такому ж рівні сформований і емоційно-ціннісний компонент, здобувачі освіти усвідомлюють необхідність вияву високоморальної поведінки у соціумі.

Таблиця 6

Загальний рівень сформованості суверенних моральних цінностей
здобувачів освіти на констатувальному етапі експерименту

Рівень сформованості суверенних моральних цінностей	Знаннєвий компонент, %	Емоційно-ціннісний компонент, %	Поведінковий компонент, %	Загальний рівень сформованості суверенних моральних цінностей, %
Низький	33	41	51	41,6
Середній	50	42	29	40,4
Високий	17	17	20	18

Як бачимо, на найбільш високому рівні сформований знаннєвий компонент суверенних моральних цінностей здобувачів освіти. Майже на такому ж рівні сформований і емоційно-ціннісний компонент, здобувачі освіти усвідомлюють необхідність вияву високоморальної поведінки у соціумі. Тобто студенти уже мають сформовані знання про суверенні моральні цінності, правила поведінки у соціумі, але не можуть повною мірою реалізувати їх у суспільній поведінці.

Отримані результати констатувального етапу експерименту зумовили необхідність експериментальної перевірки ефективності педагогічних умов формування у здобувачів освіти суверенних моральних цінностей в умовах реального закладу фахової передвищої освіти.

ВИСНОВКИ до розділу 2

Завданнями другого розділу було визначення компонентну структури досліджуваного поняття, показників вияву та рівнів сформованості суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти; з'ясування сучасного стану проблеми, вияв рівня сформованості суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти (констатувальний етап експерименту).

У результаті виконання поставлених завдань ми дійшли наступних висновків.

На підставі аналізу психолого-педагогічних джерел з теми нашого дослідження ми визначили та аргументували компоненти суверенних моральних цінностей здобувачів освіти (знаннєвий, емоційно-ціннісний і поведінковий) та рівні їх сформованості у здобувачів освіти (низький, середній, високий).

Діагностичними методиками, спрямованими на виявлення рівня сформованості суверенних моральних цінностей за визначеними компонентами, ми обрали наступні: Авторська анкета «Знання про суверенні моральні цінності» (на виявлення рівня сформованості знаннєвого компонента суверенних моральних цінностей); Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча (на виявлення емоційно-ціннісного компонента суверенних моральних цінностей); Адаптована експрес-діагностика поведінкового стилю у конфліктній ситуації (автори М. Фетискін, В. Козлов, Г. Мануйлов) – на виявлення поведінкового компонента суверенних моральних цінностей.

РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУВЕРЕННИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

3.1. Педагогічні умови формування суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти

Процес професійної підготовки у закладах фахової передвищої освіти, спрямований на формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти, має проходити за певних педагогічних умов, метою яких якраз і є ефективне забезпечення цього процесу. Саме тому наступним етапом нашого дослідження є обґрунтування цих педагогічних умов.

У словнику української мови поняття «умови» трактується як «вагомий компонент комплексу об'єктивних речей і їх станів, взаємодій, з якого з необхідністю виникає існування даного явища» [58, с. 707]. У тлумачному словнику української мови зазначається, що умова – це «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [11, с.1506].

Поняття «умови» є ключовим у багатьох дисциплінах, зокрема в педагогіці та психології. Розглядаючи умови як фактори, що впливають на розвиток і формування особистості, важливо підкреслити, що вони охоплюють як зовнішні, так і внутрішні чинники.

Роль умов у педагогічних і психологічних дослідженнях

1. Зовнішні умови включають середовище, у якому відбувається розвиток особистості:

Соціальне середовище: культура, традиції, рівень освіти в суспільстві.

Матеріальні фактори: забезпеченість ресурсами, доступ до якісної освіти.

Екологічні умови: фізичне середовище, включаючи комфорт навчання та роботи.

2. Внутрішні умови стосуються особистісних характеристик:

Біологічні фактори: фізичний стан, індивідуальні особливості мозку.

Психологічні фактори: мотивація, інтереси, цінності, емоційний стан.

У контексті причинно-наслідкового зв'язку, умова забезпечує передумови для формування певного явища або розвитку, але сама по собі не є причиною. Наприклад, сприятливе навчальне середовище створює умови для розвитку когнітивних навичок, але їх розвиток залежить також від зусиль і бажання учня.

У педагогіці умови формування особистості визначаються багатьма дослідниками як комплекс факторів, які мають на меті забезпечити максимально ефективний процес навчання і виховання.

Основні педагогічні умови включають:

- 1) Особистісно-орієнтований підхід: врахування індивідуальних особливостей учнів.
- 2) Сприятливий психологічний клімат: атмосфера довіри, поваги, підтримки.
- 3) Активні методи навчання: використання інтерактивних форм роботи, що стимулюють самостійне мислення.
- 4) Роль педагога: педагог має бути наставником, мотиватором, прикладом моральності.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень та наукових напрацювань дають можливість стверджувати, що категорію «педагогічні умови» у своїх дослідженнях розглядали К. Дубич, О. Гура, Н. Житнік, М. Зверева, Ю. Костюшко, О. Мещанінов, В. Стасюк та інші. У своїх дослідженнях науковці використовували різні види педагогічних умов, як то: організаційно-педагогічні (В.Беликов, С.Павлов та інш.), психолого-педагогічні

(Н.Журавська, А.Круглій, О.Романенко та інш.), дидактичні (М.Рутковська, Н.Усенко та інш.), соціально – педагогічні (М.Бурдаш, К.Потопа, О.Молдавчук та інш.)

Педагогічні умови формування певного виду ціннісних орієнтацій досліджували такі вчені: О. Блажук, К. Байша, С. Гура, О. Дурманенко, М.Захаревич, О. Камінська, Н. Лапханова, Є. Мамчур, В. Паскар, Є. Слободнюк, Н. Шемигон та інш.

Так, у напрацюваннях Т. Гуцан поняття «педагогічні умови» трактується як структурна оболонка педагогічних технологій або педагогічних моделей[17]; у напрацюваннях Ж.Давидової, яка досліджувала формування духовно-ціннісних орієнтацій студентської молоді, під педагогічними умовами розуміє «сукупність необхідних заходів (психолого-педагогічних факторів, середовища, обставин), які знижують рівень дії протиріч і забезпечують успішність формування у студентів» досліджуваної якості [18]; як змістову характеристику компонентів педагогічної системи (зміст, методи, форми, засоби, особливості взаємодії учасників педагогічного процесу тощо) розглядає педагогічні умови В. Поліщук [48]; науковець К. Дубич трактує поняття «педагогічні умови» як комплекс взаємозалежних і взаємообумовлених конкретних заходів [20]; поряд з цим у дослідженні С. Стасюка зустрічаємо визначення педагогічних умов як певного ряду обставин, від яких залежить ефективність освітнього процесу[61].

Дослідник І. Бех вважає педагогічні умови сукупністю об'єктивних можливостей організаційних форм, методів, змісту і матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети [4].

Доцільним є згадати трактування О. Дурманенко, котра визначає педагогічні умови, як «особливості організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, що детермінують результати виховання, освіти та розвитку особистості студента, об'єктивно забезпечують можливість їх досягнення» [21, с.135]. Окремі науковці (О. Жаровська, В. Борисов, І. Бех,

В. Мішкурова, А. Фрідріх та ін.) роз'яснюють зміст педагогічні умови як комплекс об'єктивних чинників, обставин, можливостей, що забезпечують успішне розв'язання поставлених завдань.

Опрацювавши дослідження науковців, ми підійшли до висновку, що педагогічні умови - це результат цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення цілей. Узагальнивши визначення науковців стосовно змісту поняття «педагогічні умови», у своєму дослідженні ми будемо користуватись наступним трактуванням: *педагогічні умови – це сукупність необхідних заходів (певних обставин, психолого-педагогічних факторів, середовища), які забезпечують успішність формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти.*

Дослідниця Ж. Давидова, досліджуючи педагогічні умови формування духовно-ціннісних орієнтацій студентської молоді, виокремила як ефективні наступні: 1) створення духовно-насиченого освітнього середовища через організацію активної взаємодії студентів з елементами духовної культури суспільства як системи цінностей; 2) забезпечення поступового просування студентів на рівень самоуправління навчальною діяльністю; 3) актуалізація критичного мислення студентів [18].

Дослідниця М. Педоренко, вивчаючи соціально-психологічні чинники та механізми формування суверенних моральних цінностей особистості у період юності, визначає такі основні чинники: релігія, наука, мораль, творчість, педагогіка, особливості сімейного виховання, організація освітнього процесу у закладах освіти, духовне надбання народу, активність людини тощо [46].

О.Дубасенюк, досліджуючи педагогічні умови формування ціннісно-моральних орієнтацій здобувачів освіти в умовах освітніх змін, наполягала на дотриманні таких педагогічних умов, як упровадження в освітню теорію та практику взаємопов'язаних стратегій особистісного зростання, зокрема – самопізнання, самореалізація, саморозвиток [19].

У напрацюваннях науковиці Н. Житник, яка розглядала педагогічні умови якісної професійної підготовки фахівців, наголошено на наступних таких умовах: реалізація змісту освіти; методичне забезпечення навчально-виховного процесу; впровадження інноваційних навчальних технологій; забезпечення особисто-орієнтованого підходу в організації навчання; професійна майстерність викладачів [23].

Опираючись на надані результати досліджень науковців, ми вважаємо, що педагогічні умови не можна визначати тільки як зовнішні чинники, оскільки освіта особистості є єдністю суб'єктивного й об'єктивного, внутрішнього й зовнішнього, сутності і явища.

Серед педагогічних умов, які, на нашу думку, мають забезпечити ефективне формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти в умовах закладу фахової передвищої освіти, є наступні:

- 1. Створення у закладі освіти морально-етичного освітнього середовища.*
- 2. Використання потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі.*
- 3. Організація цілеспрямованої позааудиторної роботи, спрямованої на формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти.*

Розглянемо більш детально визначені педагогічні умови.

Педагогічна умова 1.

Виокремлення цієї умови обгрунтовано дослідженнями цілої низки філософів, психологів та педагогів різних історичних епох (П. Блонського, І. Гельвеція, Д. Дідро, Ф. Дістервега, Р. Оуена, Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Ст. Шацького та інших), які довели вплив середовища на розвиток особистості.

Про необхідність створення у закладі освіти морально-етичного освітньо-виховного середовища як умови формування суверенних цінностей студентів наголошує у своєму дисертаційному дослідженні Б. Без'язичний, підкреслюючи важливість комфортності міжособистісних стосунків на

засадах особистісно орієнтованого підходу, педагогіки співробітництва, толерантності, глибокої поваги до особистості студента [3, с. 237-238]. Нам іспонує думка науковця.

Поняття «освітнє середовище», на думку науковиць І. Павленко, О. Алексєєвої, «з'явилося внаслідок активізації ролі освіти в становленні суспільства нового типу, у якому значно зросла роль знань, інформації, а культура проникла в усі сфери людського існування. У цьому середовищі діють певні суб'єкти, формується інституційна та неінституційна організація в системі взаємовідносин між учасниками освітнього процесу, атакож здійснюється взаємодія з іншими інститутами й суспільством загалом [43].

У більш широкому розумінні освітнім середовищем розуміються особливості конкретного закладу освіти в цілому (його викладацького складу, багатства традицій, культури стосунків та взаємин в ньому, можливості надання освітніх послуг, матеріальна база, інформаційні можливості для самостійної позааудиторної роботи студентства тощо).

Звичайно, у світлі теми нашого дослідження для нас є цікавою саме культурно-освітня компонента (культура взаємовідносин у колективі, морально-психологічна атмосфера, соціально-гуманітарна робота й навчально-виховна діяльність, поведінка (як самовираження) всіх його учасників, стосунки та взаємодії), яка має вплив на формування у здобувачів освіти суверенних моральних цінностей. Створення такого середовища є важливим завданням для системи освіти, яка є головним джерелом уведення здобувачів освіти у світ культури. К.Фоменко проводить паралель між освітою та культурно-освітнім середовищем, які є компонентами і характеристиками загального соціокультурного середовища [64].

Тобто освітнє середовище закладу освіти - природно або штучно створене соціокультурне оточення здобувача освіти, що характеризується різними видами форм, засобів і змісту освіти та здатне забезпечувати продуктивну діяльність здобувача освіти у заданому напрямку.

Під соціальним середовищем розуміється частина оточуючого середовища (взаємодіючі індивіди, групи, інститути, культури тощо). Ключовим словом у цьому визначенні є взаємодія як система зв'язків людини як особистості з усією дійсністю. Під час педагогічного процесу студент вступає у взаємодію з іншими суб'єктами (студентами, викладачами), а також з культурою, яка є об'єктом навчання (рис.12).

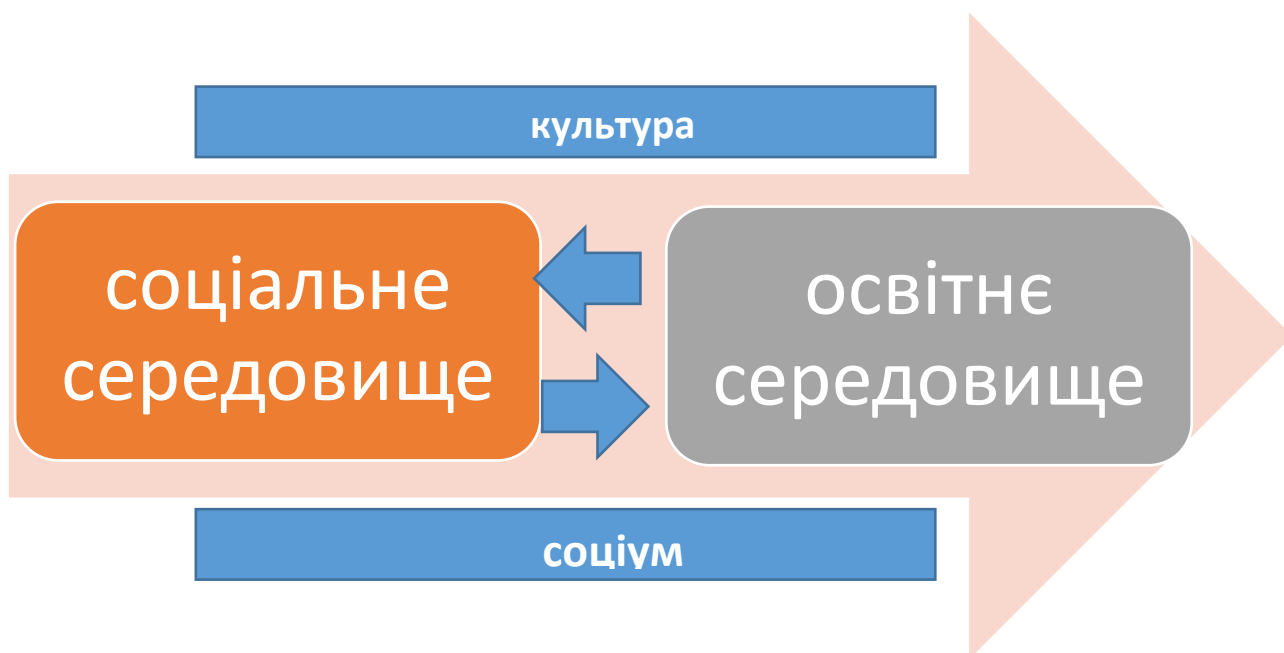

Рисунок 12. Взаємозв'язок освітнього та соціального середовища

Організація морально-етичного освітнього процесу і створення освітнього середовища на засадах моральних цінностей передбачає формування особистості в контексті загальнолюдської культури й взаємодію студента зі світом культури як системою духовних цінностей.

На думку Ш.Амонашвілі, найважливішим аспектом створення морально-етичного освітнього середовища, яке б сприяло формуванню суверенних моральних цінностей особистості, є організація гармонійного гуманно-особистісного спілкування між суб'єктами педагогічного процесу, що досягається за умови: стимулювання творчої діяльності здобувачів освіти; заохочення студентів до спільних із викладачем педагогічних пошуків; створення умов для дискусій; заохочення пошукової дослідницької діяльності;

стимулювання рефлексивної діяльності здобувачів освіти; вираження викладачем позитивно забарвленого емоційного ставлення до студентів; увага викладачів до особистісних успіхів студентів у навчанні тощо [1, с. 97-103].

Є зрозумілим, що кожен окремий заклад освіти чи освітня установа характеризується своїм культурно-освітнім середовищем, яке має загальні й специфічні особливостями, що, в свою чергу, впливають на процес підготовки майбутнього фахівця та формування моральної свідомості особистості, її суверенних моральних цінностей.

Фактором, який свідчить про успішність створеного соціокультурного освітнього середовища, є «психологічна задоволеність особи цим середовищем, набуття в ній певного соціального статусу та якісне виконання відповідних соціальних ролей; соціокультурна компетентність; оптимізація взаємодії особистості та групи» [44].

Формами реалізації першої педагогічної умови є такі види роботи, як круглі столи, спільні творчі та різного роду проекти та заходи, дотримання кодексу поведінки на засадах взаємоповаги та взаємопідтримки тощо.

Педагогічна умова 2. Використання потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі.

Використання інформаційно-комунікаційних та цифрові технологій сприяє активізації освітнього процесу, збільшенню швидкості та якості сприйняття, розуміння та засвоєння знань. Сучасні дослідження, що їх проводять науковці-практики, описують окремі переваги та шляхи застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті.

Так, способи оптимізації процесу виховання моральних цінностей у старшокласників, студентів та розвитку їхньої медіаграмотності засобами медіаосвіти досліджувала Н. Череповська [65]. Інтернет-ресурси як засоби формування національно-патріотичного світогляду студентів розглядали у своїй праці дослідники Л. Мазай, О. Павлушенко, Н. Павликівська, Л. Прокопчук та інш.

На емпіричному матеріалі, одержаному методом фокус-груп, вченими визначено ступінь активності й тематичне спрямування зацікавлень у студентському середовищі інформацією про історію, етнокультуру, традиції українського народу та обізнаність студентів з інтернет-джерелами достовірних науково обґрунтованих знань про минуле та сучасне суспільно-політичне життя України.

Досвід використання ІКТ у патріотичному вихованні молоді описують й зарубіжні дослідники. Наприклад, R. Kamil публікує досвід використання інформаційних та комп'ютерних технологій у вихованні патріотичного виховання польської молоді. Дослідники E. Lacka, T.C. Wong, M. Yacine Haddoud вивчали роль віртуального навчального середовища та використання соціальних мереж у вищій школі. У своїх дослідженнях С.Федорова, Д.Іванова, К. Балишева, Ю. Зубкова та інш. аналізували матеріали щодо цифрової підтримки системи освіти, такі як 3D ігри, телетандеми, подкасти, соціальні мережі, відеоресурси та інші інноваційні технології впровадження електронного навчання у національно-патріотичному вихованні молоді.

Саме тому оптимальним є використання переліку як традиційних, так і нових форм виховної роботи: проведення онлайн тематичних лекцій, виховних годин, круглих столів, онлайн екскурсій подорожей історичними місцями, організація віртуальних виставок художньої творчості тощо.

Через програми Zoom та Google meet для студентів можна проводити майстер-класи: «Розпис різдвяного печива», «Оберіг захиснику України», «Візерунки, сповнені барвистої краси» (до дня вишиванки), «Виготовлення окопних свічок», «Виготовлення маскувальних сіток» тощо. Такі віртуальні заходи патріотичного спрямування сприяють самовизначенню особистості здобувача освіти у умовах повномасштабного вторгнення, окресленню кроків взаємопідтримки, формуванню реальних кроків у бажанні бути корисними для Перемоги, що в свою чергу, має позитивний вплив на формування суверенних моральних цінностей студентів.

З метою формування суверенних моральних цінностей важливо сформувати потяг у здобувачів освіти до просвітницьких сайтів, порталів, ютуб-каналів, контент яких містить багато корисної інформації в галузі історії, етнології, етнографії, культури мови, національного мистецтва.

Суттєвий вплив на формування поглядів та переконань здобувачів освіти мають соціальні мережі адже вони сприяють можливості користувачам об'єднуватися відповідно до спільних інтересів та уподобань, формувати власний контент. Важливо, щоб цей контент мав позитивний вплив на формування особистості студента.

Потужну інформаційну та виховну функцію несуть гостьові онлайн-зустрічі з відомими дослідниками історичної спадщини України, захисниками України, волонтерами, представниками письменницького світу тощо.

Звичайно, суверенні моральні цінності здобувачів освіти, як ми зазначали у попередніх параграфах, мають базуватись у тому числі на цінностях національних, громадянських.

Формуванню національної ідентичності молоді сприятиме залучення студентства до онлайн-екскурсій по Україні. Онлайн екскурсії доступні в таких музеях як: музей-садиба І. Котляревського в Полтаві, Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття, історико-археологічний музей «Прадавня Аратта – Україна» в с. Трипілля, музей Волинської ікони, церква Святого Духа в Рогатині, музей Гетьманства, музей скла у Львові (самостійний підрозділ історичного музею Львова), музей модерної скульптури Михайла Дзиндри у Львові, Дубенський замок, літературно-меморіальний музей імені Григорія Сковороди, Острозький замок, Національний військово-історичним музеєм України, заповідник «Поле Полтавської битви», музей археології в Батурині, Цитадель Батуринської фортеці, музей С. Бандери у Лондоні, музей-меморіал «Тюрма на Лонцького» у Львові, Дніпропетровський національним історичним музей ім. Д. І. Яворницького, палац Кирила Розумовського у Батурині, будинок-музей Ігоря Стравінського в Устилузі, Музей історії та культури євреїв Буковини. На

думку дослідниці О. Масовець, сьогодні 3D-тури – це актуальний культурний продукт, який дає змогу набагато краще показати культурно-туристичні об'єкти та посилити роль культури у суспільстві, ніж це можна зробити під час перегляду фотографій, відеороликів, читання описів. 3D-тур дозволяє побачити простір навколо себе і розглянути деталі навколишнього світу в найдрібніших подробицях, а також здійснити обертання і переміщення за віртуальним об'єктом [37].

Педагогічна умова 3. Організація цілеспрямованої позааудиторної роботи, спрямованої на формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти.

Серед традиційних форм позааудиторної роботи свою ефективність у процесі формування суверенних моральних цінностей довели кураторські години, які давали змогу обговорити питання, що найбільше хвилюють студентів, почути їхню думку, спонукати їх до моральної відповідальної поведінки. Орієнтовну тематику годин куратора, що мають за мету формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти, наведено у додатках (додаток Г).

У роботі кураторських годин використовувалися етична бесіда та сократівська бесіда, де у формі діалогу педагога з вихованцями аналізувалися різноманітні явища морального життя та формувалося їх спільне розуміння. Етичні і сократівські бесіди сприяли активному обміну думками, судженнями, почуттями, переживаннями, а також впливу один на одного та суб'єкт-суб'єктній співпраці у студентському колективі. Для того, щоб кураторські години не перетворювалися на монолог педагога, нами широко використовувалися моральні дилеми, проблемні ситуації, творчі завдання, елементи дискусії, інформаційні ресурси, покликані активізувати та стимулювати роботу студентів. Як правило, кураторські години розпочиналися з цікавої розповіді, притчі, опису життєвої ситуації, літературного уривку, для того щоб активізувати студентів і викликати у них інтерес до проблеми. Наступним завданням кураторської години було

з'ясування сутності основних понять та їх розуміння усіма учасниками. Основна частина також передбачала змістовну бесіду з використанням елементів дискусії та розв'язання різноманітних завдань, спрямованих на розширення етичних знань, умінь і навичок. Підводячи підсумки, педагоги і студенти шукали можливості використання отриманих знань у практичному житті та різних видах діяльності.

Працюючи в командах, студенти визначали свої найважливіші права і обов'язки. Так, своїми правами студенти визначили: право на життя, навчання (вибір форми навчання, спеціальності), медичну допомогу, працю, відпочинок, участь у виборах, користування навчальною, культурною, оздоровчою, побутовою, спортивною базою закладу вищої освіти, право на участь у громадських і студентських об'єднаннях, захист від різних видів експлуатації та насильства тощо. До обов'язків студенти віднесли: дотримання законів України, професійної етики, правил моральної поведінки, графіку та плану навчання (вчасно приходити на заняття, не пропускати без поважних причин, виконувати усі навчальні завдання, складати іспити, заліки, проходити практику), а також повагу до честі і гідності та ціннісне ставлення до дітей, до людей загалом, до природи, до Батьківщини, дотримання правил безпеки, гігієни та ін.

Як свідчить досвід роботи з студентською молоддю, ефективними в морально-духовному вихованні є диспути, дискусії, дебати, що спонукає конструктивно сприймати минуле й сучасне, відстоювати свої погляди та судження, захищати власну та поважати альтернативну точку зору, ставити запитання й відповідати, адекватно оцінювати ситуацію і приймати швидке рішення, формувати культуру поведінки та спілкування, ціннісне ставлення до себе та опонентів. Дискусії та дебати можна проводити з таких тем: «Права, свободи і обов'язки людини та громадянина», «З чого починається дружба і вміння дружити?», «У чому цінність життя?», «Ідеал сучасної молодої людини», «Духовна краса людини», «Любов'ю дорожити вмійте. Що це значить?», «Самореалізація, самоорганізація, самодисципліна,

відповідальність – як сформувати ці якості?», «Про мету життя і способи її здійснення» та інші.

Таким чином, у параграфі 3.1. у результаті аналізу психолого-педагогічних напрацювань з порушеної проблеми ми визначили педагогічні умови формування суверенних моральних цінностей здобувачів закладів фахової передвищої освіти: 1) створення у закладі освіти морально-етичного освітнього середовища; 2) використання потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі; 3) організація цілеспрямованої позааудиторної роботи, спрямованої на формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти.

3.2. Аналіз результатів експерименту

З метою перевірки ефективності впровадження визначених нами педагогічних умов, спрямованих на формування у здобувачів освіти суверенних моральних цінностей на формувальному етапі дослідження, було проведено третій, контрольний етап експерименту. Метою контрольного етапу експерименту було визначення ефективності/неефективності педагогічних умов формування суверенних моральних цінностей. Проміжними покроковими завданнями є наступні: проведення контрольного діагностування здобувачів освіти на предмет виявлення рівня сформованості у них суверенних моральних цінностей після спеціально проведеної роботи з реалізації визначених нами педагогічних умов; проведення порівняльного аналізу результатів констатувального та контрольного етапів експерименту з метою виявлення змін у рівнях сформованості суверенних моральних цінностей на кожному з етапів; зробити висновок про ефективність/неефективність впровадження в освітній процес закладу фахової передвищої освіти визначених нами педагогічних умов.

Контрольне діагностування було проведено у відповідності з встановленими критеріями і показниками сформованості суверенних

моральних цінностей (параграф 2.1) та на основі методів і методик, які використовувалися на констатувальному етапі дослідження, що мало забезпечити «чистоту» експерименту.

З метою виявлення динаміки рівнів сформованості суверенних моральних цінностей здобувачів освіти були проведенні повторні відповідні діагностичні процедури, що включали анкетування за авторською анкетною, діагностування за методикою М.Рокича, експрес-діагностування.

Варто відзначити, що діагностичний інструментарій, яким ми оперували в процесі констатувального та контрольного етапів, містить як стандартизовані методики, так й авторські анкети, розроблені на основі теоретичного аналізу наукових праць, пов'язаних із проблематикою дослідження, а також даних, які було отримано у результаті проведення бесід зі студентами та спостережень. Використання діагностичних методик представлено на рис. 4.

Першим контрольному діагностуванню підлягав *знаннєвий компонент* суверенних моральних цінностей, рівень сформованості якого ми досліджували за авторською анкетною «Знання про суверенні моральні цінності». Метою цієї анкети було з'ясувати рівень сформованості знань здобувачів освіти про моральні цінності, суверенні моральні цінності, показники їх вияву, можливості їх аналізу і формування у реальному закладі освіти після проведення формувального етапу експерименту.

Проаналізувавши результати опитування здобувачів освіти, ми дійшли висновку щодо загального рівня сформованості знаннєвого компонента суверенних моральних цінностей здобувачів освіти (рис. 13.).

Емоційно-ціннісний компонент суверенних моральних цінностей ми досліджували за методикою «Ціннісні орієнтації», розробленою Мілтоном Рокичем та спрямованою на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої.

Рисунок 13. Рівень сформованості знаннєвого компонента суверенних моральних цінностей (контрольний етап експерименту)

Усім респондентам (60 осіб) було запропоновано проранжувати списки термінальних й інструментальних цінностей (по 18 пунктів кожний) по два рази. В обох списках на окремих аркушах респонденти мали привласнити кожній цінності ранговий номер згідно із вагомістю: 1) за принципом «що є насправді головним для мене»; 2) за принципом: «що має бути головним для громадянина, на думку суспільства». Ця модифікація тесту, як ми уже зазначали, була запропонована Д. Леонт'євим.

Провівши діагностичне обстеження здобувачів освіти на виявлення рівня сформованості емоційно-ціннісного компонента суверенних моральних цінностей, ми отримали наступні результати (рис. 14).

Рисунок 14. Рівень сформованості емоційно-ціннісного компонента суверенних моральних цінностей (контрольний етап експерименту)

Рівень сформованості наступного компонента суверенних моральних цінностей – поведінкового – ми діагностували за Адаптованою експрес-діагностикою поведінкового стилю у конфліктній ситуації М. Фетискіна, В. Козлова, Г. Мануйлова.

Адаптована експрес-діагностика (автори М. Фетискін, В. Козлов, Г. Мануйлов) на визначення поведінкового стилю у конфліктній ситуації сприяла виявленню наступних результатів, які відрізняються від результатів констатувального етапу: значно менша, ніж на констатувальному етапі, кількість здобувачів освіти (33,2 % опитуваних) у конфліктних ситуаціях віддають перевагу авторитарному, жорсткому стилю, відстоюючи свою позицію і точку зору; м'який (частково поблажливий) стиль виходу із конфліктних ситуацій виявило 26,7 % здобувачів освіти; компромісний стиль розв'язання конфліктів характерний для 50 % здобувачів освіти, які стали нашими респондентами: вони у ситуації конфлікту намагаються запропонувати рішення, яке б задовольнило обидві сторони, тобто готові шукати компроміс і робити кроки для його досягнення (рис.15).

Рисунок 15. Рівень сформованості діяльнісного компонента суверенних моральних цінностей (контрольний етап експерименту)

Таким чином, ми провели діагностичне обстеження респондентів – здобувачів фахової передвищої освіти Іллінецького аграрного фахового коледжу спеціальності 201 Агрономія на предмет виявлення рівня сформованості у них суверенних моральних цінностей за трьома визначеними компонентами (знаннєвий, емоційно-ціннісний, поведінковий) та діагностичними методиками. Повторне діагностичне обстеження було проведено після реалізації педагогічних умов формування суверенних моральних цінностей на формувальному етапі експерименту.

Загальні результати проведеного діагностування представлено у таблиці 7.

Як бачимо, на найбільш високому рівні сформований знаннєвий компонент суверенних моральних цінностей здобувачів освіти. Майже на такому ж рівні сформований і емоційно-ціннісний компонент, здобувачі освіти усвідомлюють необхідність вияву високоморальної поведінки у соціумі.

Таблиця 7

Загальний рівень сформованості суверенних моральних цінностей
здобувачів освіти на контрольному етапі експерименту

Рівень сформованості суверенних моральних цінностей	Знаннєвий компонент, %	Емоційно-ціннісний компонент, %	Поведінковий компонент, %	Загальний рівень сформованості суверенних моральних цінностей, %
Низький	17	20	30	22,3
Середній	50	47	24	40,3
Високий	33	33	46	37,4

На контрольному етапі діагностичного обстеження студентів на предмет виявлення рівня сформованості у них суверенних моральних цінностей після спеціально проведеної роботи на найбільш високому рівні виявився сформованим поведінковий компонент суверенних моральних цінностей здобувачів освіти, який на констатувальному етапі був сформованим на найнижчому рівні. Однаковий відсоток сформованості на високому рівні виявили знаннєвий та емоційно-ціннісний компонент суверенних моральних цінностей.

Ми провели порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів експерименту (рис. 16).

Порівняльний аналіз засвідчив збільшення показників високого рівня сформованості суверенних моральних цінностей, а також поряд з цим – зменшення показників низького рівня сформованості суверенних моральних цінностей. Показники середнього рівня залишились на однаковому у цифровому відношенні рівні. Отримані дані свідчать про те, що визначені нами педагогічні умови формування суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти фаховий коледжів виявились ефективними.

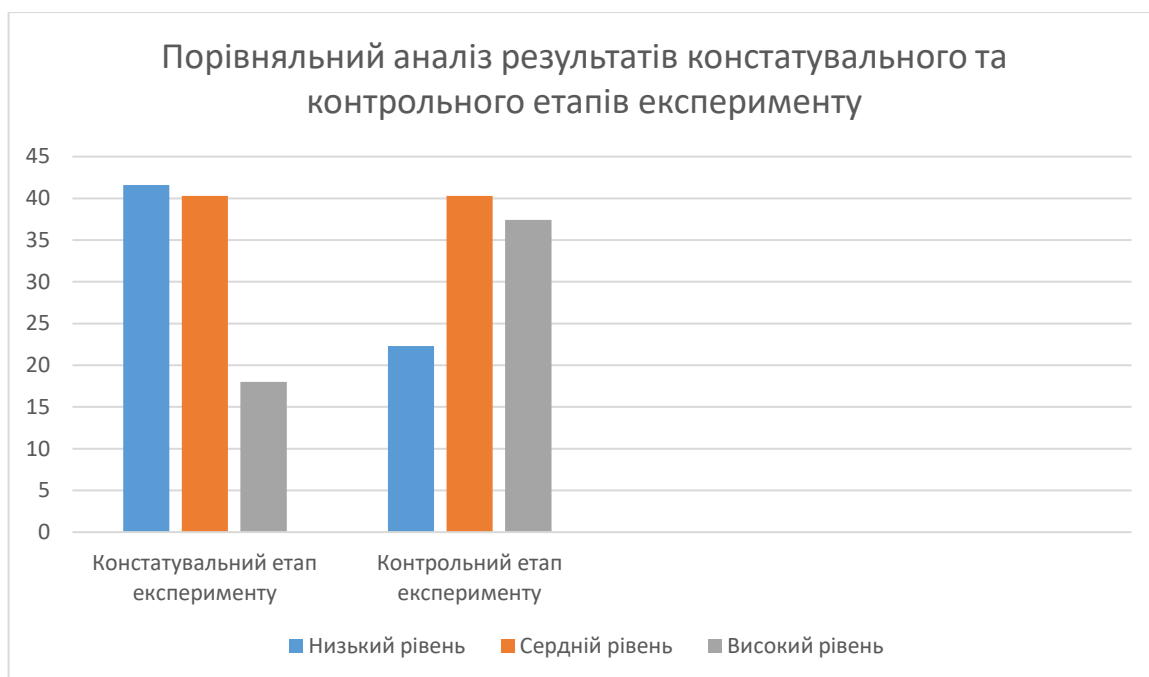

Рисунок 16. Порівняльні дані констатувального та контрольного етапів експерименту

Контрольні зрізи по завершенню експерименту засвідчили ефективність проведеної роботи, дієвість визначених педагогічних умов формування суверенних моральних цінностей, а також засобів і форм їх реалізації. Результати формувального та контрольного етапів експерименту, а також порівняльний аналіз результатів констатувального і контрольного етапів засвідчили підвищення рівня сформованості у здобувачів освіти суверенних моральних цінностей.

ВИСНОВКИ до розділу 3

Завданнями третього (експериментального) розділу було: 1) визначення педагогічних умов формування суверенних моральних цінностей у здобувачів освіти закладів фахової передвищої освіти, а також змісту, форм і методів їх реалізації, та реалізація їх в умовах реального закладу освіти (Іллінецький аграрний фаховий коледж) (формувальний етап експерименту); 2) проведення контрольного етапу експерименту та визначення результатів експерименту.

Виконавши повставлені завдання, ми дійшли наступних висновків.

У результаті аналізу психолого-педагогічних напрацювань з порушеної проблеми ми визначили педагогічні умови формування суверенних моральних цінностей здобувачів закладів фахової передвищої освіти: 1) створення у закладі освіти морально-етичного освітнього середовища; 2) використання потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі; 3) організація цілеспрямованої позааудиторної роботи, спрямованої на формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти.

Проведення контрольного етапу експерименту та порівняльного аналізу результатів констатувального та контрольних етапів, ми дійшли висновку про ефективність визначених нами педагогічних умов формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти.

ВИСНОВКИ

Формування суверенних моральних цінностей особистості у сучасних умовах набуває особливої актуальності. Окреслений процес насамперед відбувається в освітньому середовищі, адже отримання освіти стає однією з основних цінностей сучасного суспільного розвитку. Значною мірою це пов'язано з розвитком самої освіти і вагомості освіченості в життєдіяльності кожної людини. Освіта являє нерозривну єдність двох процесів: навчання і виховання, і спрямована на гармонізацію двох напрямів буття особистості: соціального (загального, значущого) у контексті індивідуальності її розвитку та індивідуального (особливого, одиничного) в її соціальному значенні.

У результаті опрацювання психолого-педагогічних напрацювань з досліджуваної проблеми та проведення емпіричного дослідження ми дійшли наступних висновків.

1. У історичному поступу існує певна поетапність розвитку феномену «мораль», «моральні цінності» як найбільш яскравих якісних характеристик духовності особистості. У понятті «мораль» філософами та мислителями виокремлено цілу систему моральних знань, переконань та моральної поведінки, що формувались у різні епохи відповідно до загальнолюдських та національних уявлень про сутність моральних цінностей. Вважаємо, що суверенні моральні цінності є історично обумовленими, так як система цінностей підлягала трансформації у різні історичні епохи і залежить від суспільних ідеалів, від ступеня культурності та одухотворення особистості та суспільства в цілому.

Актуальність проблеми формування системи суверенних моральних цінностей особистості є незаперечною, оскільки визначає рівень розвитку особистості і суспільства в цілому.

2.Цінність - це комплексний конструкт, що є відображенням аспектів взаємодії людини й навколишньої дійсності та регулятором поведінки особистості у соціумі.

Моральні цінності – це особистісні цінності, які базуються на принципах служіння іншим людям, забезпечують стабільність та прогресивний розвиток суспільства, впливаючи на поведінку людини, її взаємовідносини з іншими, а також служать критеріями оцінки різних сфер людської діяльності.

Суверенні моральні цінності – це стійкі мотиваційні утворення, які є відображенням світоглядного аспекту людської поведінки та визначають її поведінкову стратегію у соціумі та професійній діяльності.

3. На підставі аналізу психолого-педагогічних джерел з теми нашого дослідження ми визначили та аргументували компоненти суверенних моральних цінностей здобувачів освіти (знаннєвий, емоційно-ціннісний і поведінковий) та рівні їх сформованості у здобувачів освіти (низький, середній, високий).

4.Діагностичними методиками, спрямованими на виявлення рівня сформованості суверенних моральних цінностей за визначеними компонентами, ми обрали наступні: Авторська анкета «Знання про суверенні моральні цінності» (на виявлення рівня сформованості знаннєвого компонента суверенних моральних цінностей); Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича (на виявлення емоційно-ціннісного компонента суверенних моральних цінностей); Адаптована експрес-діагностика поведінкового стилю у конфліктній ситуації (автори М. Фетискін, В. Козлов, Г. Мануйлов) – на виявлення поведінкового компонента суверенних моральних цінностей.

5. У результаті аналізу психолого-педагогічних напрацювань з порушеної проблеми ми визначили педагогічні умови формування суверенних моральних цінностей здобувачів закладів фахової передвищої освіти: 1) створення у закладі освіти морально-етичного освітнього

середовища; 2) використання потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі; 3) організація цілеспрямованої позааудиторної роботи, спрямованої на формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти.

6. Проведення контрольного етапу експерименту та порівняльного аналізу результатів констатувального та контрольного етапів, ми дійшли висновку про ефективність визначених нами педагогічних умов формування суверенних моральних цінностей здобувачів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амонашвілі Ш. О. Школа життя. Хмельницький : Подільськ. культурно-просвітницький центр ім. М. К. Реріха, 2002. 172 с.
2. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній психологічній сферах). Рівне: Видавець Олег Зень, 2010. 172 с.
3. Без'язичний Б. І. Теоретичні і методичні засади формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури у процесі професійної підготовки: дис. ... д-ра психол. наук. Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Харків, 2016. 435 с.
4. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці: «Букрек», 2018. 320 с.
5. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. К. : Академвидав, 2009. 248 с.
6. Болтівець С. І., Слободяник Н. В., Чепа М.-Л. А. Українська психологічна термінологія: словник-довідник, ДП «Інформаційно-аналітичне агентство».К., 2010. 302 с.
7. Бондаревська О. Формування моральної свідомості особистості. *Людина і світ*. 2007. № 3. С. 40-43.
8. Боришевський М. Й. Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник, Імекс-ЛТД, Кіровоград, 2013. 104 с.
9. Бортнюк Т., Бахомент С., Найт Н. Теоретичні основи формування моральних цінностей сучасної молоді у сім'ї. *Інноватика у вихованні*. 2021. Випуск 13. Том 1. С. 112-121.
10. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016.
11. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. ВТФ «Перун», К.; Ірпінь, 1440 с.

- 12.Варе І. С. (2016) «Психологічний аналіз взаємозв'язку між смисложиттєвими орієнтаціями і емоційною спрямованістю майбутніх психологів». *Вісник Одеського національного університету імені І.І.Мечникова*. Одеса, Астропринт, Т. 21, № 1 (39), С. 58-68.
- 13.Власенко О.М. Проблема формування морально-патріотичних цінностей студентів в умовах освітньо-виховного середовища вищого навчального закладу. *Проблеми освіти: Наук-метод. зб.* Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. №. 85. Спецвипуск. С. 14-17.
- 14.Власенко О.М. Управління процесом формування моральних цінностей у майбутніх учителів засобами моделювання педагогічних ситуацій. *Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: монографія / За ред. О. А. Дубасенюк.* Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 391-416.
- 15.Гладь В. Сучасний світ крізь призму загальнолюдських цінностей. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/35109/1/580.pdf>.
- 16.Головатий Н. Ф. Соціологія молоді: Курс лекцій. К.: МАУП. 1999. 224 с.
- 17.Гуцан Т.Г. Педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів економіки профільного навчання старшокласників. Режим доступу: <http://intkonf.org/>.
- 18.Давидова Ж.В. Педагогічні умови формування духовно-ціннісних орієнтацій студентської молоді: дис...канд.пед.наук. Харків, 2013. 224 с.
- 19.Дубасенюк О. Педагогічні умови формування ціннісно-моральних орієнтацій здобувачів освіти в умовах освітніх змін. *Актуальні проблеми формування ціннісно-моральних орієнтацій здобувачів освіти як детермінанта освітньої діяльності закладів фахової передвищої освіти: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ, Четверта хвиля, 2022. Ч.1. 107 с. С.19-22.

- 20.Дубич К. В. Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Рівне, 2007. 267 с.
- 21.Дурманенко, О. Теоретичний аналіз поняття «педагогічні умови» в контексті моніторингу виховної роботи у вищому навчальному закладі/ О. Дурманенко. *Молодь і ринок*. 2012. № 7(90). С.135-138.
- 22.Духнович О. Вибрані твори / Упорядкування, підготовка текстів та примітки Д. М . Федаки. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2003. 568 с.
- 23.Житник Н. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки бакалаврів економіки у коледжі II рівня акредитації: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Кривий Ріг, 2002. 233 с.
- 24.Зубко А. М. Організаційно-педагогічні умови удосконалення навчального процесу в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2002. 22 с.
- 25.Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. Київ: МАУП, 2000. 312 с.
- 26.Зязюн І.А. Педагогічна майстерність як мистецька дія: Посібник для вчителів. *Рідна школа*. 1995. №7 - 8. С. 31-50.
- 27.Кавалеров А. Ціннісні орієнтації та їх класифікація. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2000. № № 1-2. С. 33-36.
- 28.Карпенко З. С., Гоян І. М. Ціннісні виміри індивідуальної свідомості: Методологічні і теоретичні проблеми психології: хрестоматія, Плай, Івано-Франківськ, 2000.128 с.
- 29.Клейман П. Психологія 101: факти, теорія, статистика, тести й таке інше! Харків, 2016. с. 30-34.
- 30.Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України*. 2008. № 4-5. С. 28-33.

- 31.Коваль О. Є. Експериментальна перевірка ефективності формування професійно-моральних цінностей майбутніх магістрів ВНЗ економічного профілю. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «ПереяславХмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Додаток 1 до Вип. 27. Том VIII (41). К.: Гнозис, 2012 р. С. 300-309.
- 32.Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008#Text.
- 33.Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. К.: Т-во «Знання» України, 2010. 282 с.
- 34.Кузнєцова О. А. Моральне виховання студентів вищих навчальних педагогічних закладів : навч.посіб. Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2006. 164 с.
- 35.Лук М.І. Етичні ідеї у філософії України (19-поч. 20 ст.). К.: Наук. думка, 1993.
- 36.Малихін А. Моральна свідомість особистості: сутність та структура. Режим доступу: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6067/Malyhin.pdf?sequence=1>.
- 37.Масовець О. А. Віртуальні технології як передумова розвитку конкурентоспроможності підприємства. 2019. URL: https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/4753/virt_ualnarealnist.pdf
- 38.Матласевич О. В. Проблема дослідження моральності в когнітивній парадигмі. *Наукові записки. Серія Психологія і педагогіка*. 2010. Вип. 14. Національний університет «Острозька академія», Острог, С.199-206.
- 39.Матяж С., Березянська А. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці. Соціологія*. 2013. Випуск 213. Том 225. С. 27-30.

40. Молодиченко В.В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти (філософський аналіз) : монографія. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К. : Знання України, 2010. 384 с.
41. Невмержицький В. М. Психологічні аспекти моральної свідомості людини. *Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у XXI столітті: збірник наукових праць учасників Міжнародної науковопрактичної конференції (20-21 березня 2020 р., м. Одеса)*. Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки». С.25-27.
42. Омеляненко В. Л., Мельничук С. Г., Омеляненко С. В. Педагогіка: Навч. посіб. для студ. пед. навч. Закл. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім.В.Винниченка, 2001. 138 с.
43. Павленко І.Г., Алексеєва О.Р. Педагогічні умови оптимізації процесу формування моральної свідомості сучасної студентської молоді. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»* . 2024. № 38 (квітень). С. 318-325.
44. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 98-120.
45. Плавуцька О. П. Педагогічні умови розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль : Тернопільськ. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2010. 198 с.
46. Педоренко В.М. Психологічні особливості формування суверенних моральних цінностей майбутніх психологів: дис. ...канд. псих.наук. Острог, 2019. 311 с.
47. Поліщук В. А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : автореф. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04. Тернопіль, 2006. 44 с.
48. Петрочко Ж. Суспільно-державницькі цінності як аксіологічна основа сучасного соціального виховання в Україні. Режим доступу:

- <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/19942/Petrochko.pdf?sequence=1>.
49. Попович М. Універсальний словник-енциклопедія. К.: Ірина. 1999. 1551 с.
50. Про освіту: Закон України. Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
51. Радчук Г. К. Освіта як середовище становлення аксіосфери особистості. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави*: Зб. наук. праць. М. Слюсаревського (Ред.). Київ. 2007. Вип. 5-6. С. 246-253.
52. Роганова М. Виховання духовно-моральних цінностей у студентів вищих навчальних закладів як педагогічна проблема. *Вісник Львівського університету*. 2006. Вип. 21. Ч. 1. С. 98-103.
53. Рокіч М. Тест на визначення ціннісних орієнтацій. Київ: Всеосвіта, 2018. 57 с. URL: <https://testometrika.com/personality-and-temper/test-rokicha-value-orientation/>.
54. Савчин М. В. Здатності особистості: монографія, ВЦ «Академія», К., 2016. 288 с.
55. Сапожников С. В., Довев М. Теоретичні проблеми формування моральних цінностей учнівської молоді в реаліях сьогодення. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». 2021. № 2(21). С. 121-126.
56. Словник-довідник з професійної педагогіки. Ред.-упоряд. А. Семенова. Одеса: Пальміра, 2006. 272 с.
57. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра: УНВЦ «Рідна мова», 2000. 1017 с.
58. Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1972. Т. 3. 624 с.
59. Словник-хрестоматія педагогічних понять : навчальний посібник. Луганськ, 2004. 272 с.

60. Смагін І.І. Структура професійної компетентності педагога: нормативно-функціональний підхід. *Народна освіта: електронне наукове фахове видання*. 2017. Випуск 3(33). Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4959.
61. Стасюк В. Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі «школа-вищий заклад освіти»: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2003. 280 с.
62. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. К.: Радянська школа, 1977. Т.3. 670 с.
63. Федорова М.А. Характеристика поняття «моральні цінності особистості». *Освітологічний дискурс*. 2014. № 4 (8). С. 247-257.
64. Фоменко К. М. Педагогічні умови духовної самореалізації старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: автореф. канд. пед. наук. Луганськ, 2004. 14 с.
65. Череповська Н. І. Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді: навчально-методичний посібник. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. 156 с.
66. Чорна К. І. Основні компоненти виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості. Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7836/1/%D0%A7%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B0.pdf>.
67. Шапран О. І. Інноваційні методи формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов. *Теоретична і дидактична філологія*. Сер.: Педагогіка. 2019. № 29. С. 182-190.
68. Шкурін О. Історичні етапи становлення сучасної моралі. Режим доступу: <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN1/r5/07soissm.pdf>.
69. Яремчук С. Співвідношення релігії і моралі в античній філософії доби високої класики. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. №1057. С.72-76.

70. Kohlberg Lawrence. *The Philosophy of Moral Development*. San Francisco: Harper and Row, 1981.
71. Kohlberg L. Moral stages and moralizations: The cognitive developmental Approach. *Moral development and behavior: Theoretical, research and social issues*. Ed. By T. Lickona, Holt, Rinehart and Winston, 1976. P.97-129.
72. Petliaieva V. The State of Forming Moral Culture in Future Foreign Languages Teacher. *Journal of Intellectual Archive*. Canada, 2019. Vol. 8, № 1. P. 117-125.
73. Rokeach M. *The Nature of Human Values*. N.Y., 1973. 298 p.
74. Taylor C.C.W. *Socrates. A very short introduction*. 2019. Oxford University Press.

